

Lolland-Falster, Vordingborg og korstogene

– hvad kilderne beretter om regionens rolle i venderkrige og korstog i perioden ca. 1100-1260

Af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen

Lolland-Falster udgjorde i starten af middelalderen et grænseland imellem Danmark og 'Venden', dvs. landområderne langs Østersøens sydkyst. Fra slutningen af vikingetiden foregik en livlig handel henover Østersøen, og en del vendere slog sig ned på især Lolland, Falster og Møn. Da de dansk-vendiske relationer fra omkring 1100 blev mere krigeriske, holdt Sydhavsørerne hårdt for med hensyn til vendiske plyndringstogter, ligesom regionen også blev udgangspunkt for de stadig mere organiserede danske angreb på de vendiske kyster. Fra omkring 1160 og et århundrede frem blev Vordingborg centrum for dansk korstogsvirksomhed mod først Rügen og Pommern, siden mod Finland, Estland og Novgorod. Nærværende artikel præsenterer de dansk-vendiske relationer på godt og ondt i perioden ca. 1100-1260 med udgangspunkt i de bevarede skriftlige kilder suppleret med arkæologi, stednavne, ejerlav og sognekirker, med fokus på Lolland-Falster og Vordingborg.

Da Erik Ejegod var konge af Danmark, dvs. engang i årene 1095-1103, sejlede stormanden Auden en dag ud fra Sjælland for at komme til Falster. Vi ved ikke, hvorfra på Sjælland han satte ud, eller hvor på Falster han planlagde at lande, men hvis han tog den korteste overfart, har det på denne tid snarest været fra Skåningehoved (ved Kalvehave) forbi Farø til Farnæs, eller fra Næs i bunden af Avnø Fjord (ved Vordingborg) med kurs mod Gåbense. Uanset hvor han lagde fra land, så nåede han imidlertid aldrig over til Falster. Ifølge Saxo Grammaticus, fra hvem vort kendskab til episoden stammer, blev Auden nemlig på vejen overfaldet af vendiske sørøvere, "og da han foretrak død for fangenskab, slog de ham ihjel."¹ Nu var den slags hændelser langt fra usædvanlige, eftersom vikinger havde bedrevet sørøveri både uden- og indenfor Skandinavien siden slutningen af jernalderen, og især i Østersøområdet florerede denne praksis også et godt stykke ind i middelalderen. De slaviske folkeslag i landene langs Østersøens sydkyst, som Saxo og eftertidens danske historikere under ét kalder 'venderne', havde også lært sig kunsten, og både danske og vendiske sørøvere plagede op gennem 1000- og

1100-tallet Østersøens vande og kyster med talrige overfald i naboområdet. Men hvis Saxo har ret, så fik lige præcis dette overfald ganske betydelige konsekvenser for det næste halvandet århundredes danske relationer henover Østersøen. Sagen var således den, at Audens broder, Skjalm Hvide, var en af de førende stormænd på Sjælland, og på landstinget i Ringsted fik han opildnet tilstrækkeligt mange af sine sjællandske landsmænd til at lade en flåde stævne ud på et hævn tog imod byen Wolin – sagaernes Jomsborg – nær nutidens Swinoujcie. Om Audens banemænd lige kom her fra, var der vel ingen, der vidste, men Wolin var ifølge Saxo kendt som en veritabel sørøverede, i øvrigt ikke mindst med mange landflygtige danskere, der med stor iver drev samme tvivlsomme håndværk “som de andre julinere og hægede og ødelagde på det grummeste Danmark med deres sørøverier.” Wolin kunne derfor anses som et passende mål for Skjalms hævn tørt. “Danmarks ungdom angreb da Julin [=Wolin] og belejrede den, så julinerne til sidst måtte udlevere alle de sørøvere, der fandtes inden for byens mure, og derhos udrede en sum penge.” Danskerne lod da de udleverede sørøvere henrette på mest makaber vis, idet de bundet til pæle fik maverne sprættet op og deres tarme trukket ud, hvilket ifølge Saxo nok var “et sørgeligt skue, men det havde en overmåde nyttig virkning for danskerne, thi ikke blot fik misdæderne deres straf, men andre advarede imod at gøre sig fortjente til lignende pinsler...”. Angiveligt lod kong Erik derpå yderligere et par angreb kve vnderfolkets vildskab så eftertrykkeligt, “at det aldrig siden hjemsøgte ham med sine sørøvertog.” Hverken Skjalm Hvides eller Erik Ejegods hævn togter mod venderne kan på nogen måde betegnes som ‘korstog’, men disse større dansk-organiserede kampagner imod de vendiske kyster fra omkring

år 1100 udgjorde ikke desto mindre den allerede eksisterende militære tradition, som de danske Østersøkorstog et halvt århundrede senere udsprang direkte af. Og man kan altså hævde, at begyndelsen på alt dette var mordet på Auden et sted i farvandet mellem Sjælland og Falster.

Et problem med vor historiske viden om optakten til de danske korstog henover Østersøen er, at den primære skriftlige kilde til de tidlige dansk-vendiske sammenstød er kronikeskriveren Saxo Grammaticus, der fra et sted på Sjælland i årene omkring år 1200 skrev sit værk *Gesta Danorum* om Danmarks historie frem til hans egen tid. Problemet er ikke så meget, at Saxo i dette tilfælde refererer begivenheder, der var sket, 100 år før han skrev dem ned, men mere at vi kan se, at han i høj grad skildrer de beskrevne hændelser i et lys, så det især gavner Valdemarernes kongelinie og ikke mindst Hvideslægten. Og i dette litterære projekt indgår venderne tydeligvis som nogle gudsforladte, barbariske, enfoldige og kujonagtige slyngler, der hærger de danske farvande og kyster med tilbagevendende grusomhed, indtil Hviderne og de danske konger helt modigt formår at overvinde dem i Guds og fædrelandets navn. Adskillige generationer af danske historikere har i eftertiden stillet kritiske spørgsmål til Saxos kildeværdi på snart sagt alle områder af hans Danmarkshistorie, og i de sidste 20 år har turen også været kommet til hans skildring af venderne.

I årene omkring år 2000 fik korstogsforskningen ny vind i sejlene i Danmark, og samtidig opstod flere tværfaglige forskningsprojekter med udgivelser til følge omkring de dansk-vendiske relationer i højmiddelalderen.² Nærværende artikel kan ses som en opsummering af hovedresultaterne fra disse, ajourført med senere undersøgelser og fokus indstillet på Lolland-Falster og Vordingborg.

Fredelige dansk-vendiske relationer

‘Venderne’ er en overvejende dansk og nordtysk samlebetegnelse på de slaviske folkeslag, der levede langs Østersøens sydkyst; til disse hørte bl.a. abodritter (fra det østlige Holstein og Mecklenburg), rugiere (fra Rügen) og pommeranere (fra Pommern).³ Især abodritterne havde tilbage fra vikingetiden haft nære forbindelser til deres naboer mod nord. Efter et indledningsvis fjendskab allieredes danere og abodrittere ved flere lejligheder i 800- og 900-tallet imod først frankerne og siden sachserne, og fra midten af 900-tallet knyttedes de to fyrstehuse sammen med ægteskabet imellem Harald Blåtand og Tove Mistivisdatter. Det vendiske fyrstehus, Nakoniderne, fulgte i slutningen af 900-tallet sin danske svigerfamilie ind i kristendommen, og fyrsterne søgte herefter i samarbejde med danere og sachserne at kristne venderne, hvilket imidlertid udløste flere opstande og tilfælde af fyrstelig landflygtighed. Således måtte fyrst Godskalk i 1028-35 søge asyl hos Knud den Store, indtil han med dansk hjælp kunne genvinde magten fra rivalen Ratibor. Godskalk giftede sig med en datter af Svend Estridsen, der i 1053 sammen med hertug Bernhard af Sachsen hjalp Godskalk mod en oprørske slaverstamme. I 1066 mistede fyrst Godskalk livet under endnu et oprør, angiveligt pga. sine hårdhændede forsøg på at indføre kristendommen. Sønnen Henrik Godskalksen flygtede til Danmark, hvorfra han med en dansk flåde fra 1090 forsøgte at genvinde magten med gentagne angreb på de vendiske kyster. I 1093 lykkedes det ham at fælde rivalen Kruto, og som centrum for et nyt kristent abodritterrige valgte han (Alt-) Lübeck, hvor der blev opført en kirke. De abodrittiske fyrsters interne missionsvirksomhed synes dog fortsat ikke slået igennem, og en efterfølgende tysk missions- og kolonisationsoffensiv i området drev mange abodrittiske venderne på flugt – bl.a. ad søvejen til Danmark.⁴

Arkæologien

En fredelig side af den tidlige middelalters dansk-vendiske relationer kan især konstateres ud fra arkæologien og stednavneforskningen. En række forskellige typer arkæologiske fund viser, at en betydelig handel i denne periode er foregået henover Østersøen, ikke mindst imellem de vendiske kystområder og de sydøstlige dele af Danmark. Her er der således fra slutningen af vikingetiden og frem til og med 1100-tallet fundet adskillige knivskedebeslag og smykker, der menes at være af vendisk oprindelse, formentlig fra Mecklenburg, mens møllestene synes indført via Venden fra Kiev.⁵ Det tungeste vidnesbyrd om vendisk indflydelse ses dog i keramikken, hvor den slavisk prægede Østersøkeramik stort set bliver enerådende i hele det østdanske område i 1000- og 1100-tallet, dels i importeret form, men nok især i en lokalt produceret dansk-slavisk blandingsform.⁶ I Svendborg har man sågar fundet en træfigur forestillende den vendiske gud Svantevit, dateret til 1100-tallet.⁷ Er der mon tale om en souvenir hjembragt af en dansk korsfarer fra et af angrebene på Rügen – eller var det en religiøs kultfigur skjult i et vendisk hjem i den sydfynske havneby?

Ved Fribrode Å på Falster er der fundet dele fra skibe bygget efter slavisk skibsbygningstradition, hvor bordplankerne f.eks. er samlet med træagler i stedet for jernagler, som da ellers var udbredt i Norden. Ud fra dendrokronologisk datering af skibstømmer fundet på stedet synes dette sandsynligvis vendiske værft at have været aktivt i årtierne før 1100. Desuden er der i området fundet et af de ovennævnte knivskedebeslag og andre ejendele af vendisk type.⁸ At ånavnet *Fribrode* så efter alt at dømme har en vendisk oprindelse i form af det slaviske marknavn *pribrodje* (‘ved vadedstedet’), gør kun den dansk-vendiske forbindelse på stedet endnu mere sandsynlig.⁹

Kort over kendte middelalderlige bebyggelser i Danmark med den vendiske endelsestype itse eller med forleddet vind-. Kort af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen.

Stednavne og øvrige sprogforhold

Fribrødre Å er langt fra det eneste vendiske islæt, der har afsat sig i det danske navnestof fra middelalderen. En lille gruppe af både stednavne og personnavne vidner således om en helt ikke-ubetydelig vendisk tilstedeværelse i denne periode i Sydøstdanmark generelt og på Lolland-Falster i særdeleshed – vel at mærke en fredelig tilstedeværelse i form af en tilsyneladende permanent tilflytning. Bedst kendt i den forbindelse er bebyggelsesnavne med endelsestypen *itse*, der kan beskrives som en dansk udvikling af den slaviske endelsestype *ici*, der i stednavne typisk har et personnavn som forled og samlet menes at betyde, at bebyggelsen

tilhørte den pågældende persons slægt eller folk. Navnet *Binnitse* skulle således betyde, at gården eller landsbyen tilhørte Byn's slægt eller mænd.¹⁰ Til denne vendiske stednavnegruppe hører tillige bebyggelserne *Tillitse*, *Kuditse*, *Billitse* og *Kobelitse* på Lolland (sidstnævnte nedlagt i 1700-tallet), *Korselitse* på Falster og formentlig også *Rejse* (af *Regidse*) på Møn.¹¹ På grund af tilstedeværelsen af disse 'ægte' *itse*-bebyggelsesnavne på Sydhavsøerne ser det imidlertid også ud til, at mange oprindeligt danske stednavne (f.eks. med endelserne *løse*, *led*, *sø*, *næs* og *hus*) med tiden har udviklet 'slaviserede efterligningsformer', som f.eks. *Jerlitse Skov* på Falster, der snarest er

en oprindelig ‘Jernledsskov’.¹² Det er meget omdiskuteret og uafklaret, om – det aktuelt også i en anden sammenhæng omdiskuterede – *Kramnitse* (1682 Krammesze Eng) hører til de ‘ægte’ eller ‘uægte’ *itse*-navne.¹³ Foruden de nævnte bebyggelsesnavne kan der for et sted mellem 20 og 50 naturnavne (på markjorder, bakker, kæmpesten og bække) på Lolland, Falster og Møn også være tale om oprindeligt vendiske navne, men da disse som oftest først er overleveret fra slutningen af 1600-tallet, kan det være meget svært at afgøre den sproglige oprindelse.¹⁴ Det synes imidlertid at stå rimeligt sikkert, at det på Falster og Møn meget udbredte naturnavneled *gorke* kommer af det slaviske ord *gorka*, der betyder ‘bakke, lille bjerg’ – hvilket jo så også indirekte forklarer, hvorfor naturnavnet ikke forekommer på det flade Lolland.¹⁵

Til diskussionen om ‘vendiske stednavne’ i Danmark hører også en gruppe bebyggelsesnavne, der rent sprogligt nok er pæredanske, men som ud fra deres forled alligevel antyder et vendisk tilhørsforhold. Det drejer sig om de såkaldte ‘Vindebyer’, der i praksis omfatter en række navneformer som *Vindeby*, *Vinderup*, *Vinderød*, *Vindebod* m.fl. Fælles for disse er, at forleddet her med stor sandsynlighed kan tolkes som ‘vendere’ (gammeldansk *winda*), så f.eks. *Vindeby* betyder ‘vendernes by’. Interessant er det her at notere sig, at *vinde*-bebyggelsesnavnene primært optræder på Øerne og som regel tæt ud mod kysten, hvortil venderne relativt let har kunnet ankomme ad søvejen. Det er blevet anført, at selv hvis den sproglige tolkning af *vinde*-navnene er korrekt, så behøver dette ikke at indikere en frivillig vendisk bosættelse i Danmark, idet der også kunne være tale om bebyggelser befolket med vendiske fanger;¹⁶ denne forklaring harmonerer dog dårligt med den udbredte geografiske koncentration til de sydøstdanske kyster, idet vendiske tvangs-

arbejdere vel ligeså godt, om ikke mere oplagt, kunne føres andre steder hen i landet.

Et sidste muligt vendisk-relateret stednavn, der her skal nævnes, er *Sønder Grimmelstrup* på Falster. I modsætning til øens anden og mere nordligt beliggende Grimmelstrup, hvor forleddet er det danske mandsnavn Grimulf, så er der for den sydlige udgave begrundet mistanke om, at forleddet er det vendiske navn *Gnemer*, et navn, der både optræder hyppigt (som en eller flere personer) blandt jordejerne på Falsterlisten fra midten af 1200-tallet (og formentlig endda netop for denne landsby), og tillige på en eller to vendiske personer med danske forbindelser omtalt hos Saxo.¹⁷ Faktisk er *Gnemer* ikke et egentligt vendisk navn, men snarere en dansk tilpasset kortform af det pommerske navn *Gnëvomer*, der muligvis kan have været vel udfordrende for de danske tunger at udtale.¹⁸

Vendiske og slaviske personavne er på ingen måde ukendte i dansk middelalders navnemateriale, men der er intet, der tyder på, at de skulle have været mere udbredte på Lolland, Falster og Møn end i resten af kongeriget,¹⁹ omend mange af dem i de skriftlige kilder kan fremstå i fordanskede former, der dårligt lader sig udskille fra de egentligt danske, hvilket f.eks. gælder et navn som *Kietil* (evt. af *Kotil*).²⁰ Til gengæld kan der med sikkerhed findes et dialektalt træk eller to på øerne, der synes at have slavisk oprindelse. Det drejer sig om verbet ‘*kampe*’, der kendes helt op i nyere tid på især det østlige Lolland og Sydfalster, hvor det har været anvendt i betydningen ‘at bade’. Ordet kendes ellers ikke fra nordiske sprog i denne betydning, men er derimod velkendt i slavisk, f.eks. i pommersk *kapati*, der i sin dansk-vendiske form altså har udviklet sig til *kampe*. For god ordens skyld skal det bemærkes, at ordet er kendt på Lolland-Falster inden de mange polske roearbejdere kom til øerne i slutningen af

1800-tallet.²¹ Dertil kunne man fristes til at foreslå, at substantivet ‘*gorke*’ ud fra sin ovenfor omtalte almindelige udbredelse i naturnavne på 1600-tallets Falster og Møn da har været et lokalt dialektord for ‘bakke’ med tydelig vendisk oprindelse, hvor det ikke mindst kendes fra Mecklenburg og Rügen.²²

Alt i alt synes det ud fra arkæologien og stednavneforskningen rimeligt sikkert at konkludere, at der i den tidlige middelalder har været ganske nære og også fredelige forbindelser henover den vestligste del af Østersøen imellem danerne og venderne. Både i form af politiske alliancer og handel, men efter alt at dømme også udmøntet i et eller andet omfang af vendisk bosættelse i især det sydøstlige Danmark, og dette ikke mindst på Lolland, Falster og Møn. Vi kan ikke ud fra de dansk-vendiske stednavne sige noget sikkert om, hvornår en sådan bosættelse fandt sted, men umiddelbart peger de onomastiske spor i samme retning som de arkæologiske og skriftlige kilder: dvs. perioden 900-1200.²³ Som et afsluttende kuriosum i denne redegørelse for den fredelige dansk-vendiske sameksistens i perioden kan nævnes en betragtning fremsat af sprogforskeren Peter Skautrup, der i 1944 nok bevægede sig vel langt ud over sit eget lingvistiske fagområde med denne konstatering: “..at venderne dog i nogen grad blandede blod med syddanskerne, turde fremgå af den fremherskende mørkere hårfarve og ansigtslød på Låland-Falster. Det er godt gjort, at blondinerne her er i mindretal, brunetterne i flertal.”²⁴

Venderne i Danmark ifølge Saxo

Selvom Saxo ingen steder direkte beskriver denne fredelige side af tidens dansk-vendiske forbindelser, så skinner de alligevel indirekte igennem hist og her i hans *Gesta Danorum*.²⁵ F.eks. beretter han, at en tilsyneladende dansk mand ved navn Niels

Falstring kunne tale vendisk og derfor fungerede som tolk, da danskerne i 1184 sendte bud til fyrst Jaromar af Rügen om et forestående angreb på hertug Bugislav af Pommern;²⁶ at Niels netop kom fra Falster er jo her ikke uinteressant. Ved kong Valdemars første angreb på Rügen i 1159 indgik i den danske flåde en vendisk stormand ved navn Gnemer Falstring (‘Falstricus’), der stod i spidsen for sit eget ledingsskib og udnyttede sit lokale kendskab til fordel for danskerne;²⁷ også han kom jævnfør sit tilnavn tilsyneladende fra Falster (måske en forfader til en af Falsterlistens jordejende Gnemer’e?). Endnu en Gnemer bosiddende på Falster eller Sjælland, dog formentlig næppe den samme, omtales senere i krøniken, formentlig omkring 1170, hvor han imidlertid fungerede som spion og agent for venderne, idet han med et festmåltid og drikkegilde for besætningen på et falstersk vagtskib forhindrede dem i at holde øje med fjendens manøvrer – og samtidig lykkedes Gnemer at advare sine landsmænd om et truende dansk baghold ved Møn.²⁸ Ifølge Saxo kunne herboende vendere altså benyttes til ‘femtekolonne-virksomhed’ for fjendtligsindede vendiske styrker.

Med til historien om de dansk-vendiske fjendtligheder i den tidlige middelalder hører, at danskerne ret beset kan siges at have angrebet venderne førend det modsatte var tilfældet – om end dette skete under vendisk ledelse. Da den kristne, men til Danmark fordrevne fyrst Godskalk omkring 1040 genvandt magten over abodritterne fra sin rival Ratibor, skete det med dansk militærhjælp, hvilket var grunden til, at Ratibors sønner som hævn invaderede Sønderjylland i 1043, inden de på tilbagevejen blev slået af kong Magnus den Gode i et blodigt slag ved Lyrskov Hede.²⁹ Også Godskalks søn Henrik måtte se sig fordrevet til Danmark, inden han med en dansk flåde fra 1090 til 1093 forsøgte at genvinde magten

med gentagne angreb på de vendiske kyster. Meget tyder på, at det ikke mindst var disse dansk-vendiske togter i de indbyrdes vendiske magtkampe, der i årene omkring 1100 fik Henrik Godskalksens vendiske rivaler til at sende hævntogter imod Danmark.³⁰ Også inden da havde vendiske søfarende vel fra tid til anden, akkurat som vikingerne, kombineret fredelig handel med opportunistiske plyndringstogter, men netop fra omkring 1100 synes plyndringerne at have taget over og være blevet mere organiserede.³¹

Det er også på dette tidspunkt i Saxos fortælling, at de vendiske sørøvere begynder at dukke op:

På den tid [: omkring år 1100] plagede venderne i højeste grad Danmark med deres sørøvertog. Deres overmod var nemlig længe blevet næret ved den elendighed, landet havde været hjem søgt med, og Oluf [: kong Oluf Hunger] havde snarere ægget dem ved sin ørkesløshed end drevet dem tilbage ved at tage sig noget for imod dem.³²

At vendertogter allerede skulle have været et problem i kong Oluf Hungers tid, dvs. 1086-1095, fremstår egentlig lidt som en senere tilføjelse hos Saxo, idet han i det forudgående afsnit, hvori denne umådeligt negativt skildrede konge behandles, i sin ellers ganske lange liste over alle de fortrædeligheder, som Gud i Olufs tid lod regne ned over Danmark for at straffe rigets uretmæssige konge, ikke med ét ord nævner vendere eller sørøvere.³³ Men herefter præger venderne ifølge Saxo i den grad Danmark på den mest negative vis. I først omgang synes det især at være gået ud over Sønderjylland, hvor oprørske abodritterhære hærgede både til lands og til vands i protest mod fyrst Henriks forsøg på at kristne dem. Da Henrik døde i 1127, lykkedes det

den danske grænsejarl Knud Lavard at blive indsat af den tyske konge som hertug over abodritterne. At abodritterne ikke kun ansås for en potentiel trussel imod sønderjyderne fremgår af, at Knud Lavard kort før han blev myrdet i 1131 ifølge Saxo forsvarede sig over for kong Niels med bl.a. det argument, at i hans tid som slesvig-holstensk hertug havde rigets kyster i højere grad end ellers været beskyttet imod sørøvere: "I kan, landsmænd, dyrke eders kyster, så meget som I vil; vil I selv sikre kystboerne med overlast af bølgerne, skal jeg nok sikre jer imod sørøverne."³⁴

Da der efter mordet på Knud Lavard i 1131 begyndte en serie af indbyrdes tronkampe i Danmark, der mere eller mindre konstant varede frem til 1157, lå kongeriget i den mellemliggende periode forholdsvis åbent hen for vendiske sørøvere – hvilket disse synes at have udnyttet flittigt. Saxos næste omtale af vendiske angreb på Danmark stammer fra tiden omkring 1150, hvor "Det stod nu i alle måder ilde til i Danmark, thi inden for rigets grænser rasede borgerkrigen, og uden for dem gjorde sørøverne al mulig fortræd."³⁵ Da kong Svend Grathe – der som Valdemar den Stores rival ellers ikke får mange positive ord med på vejen af Saxo – i disse år for en stakket stund havde jaget sin primære rival, Knud, ud af riget, kunne han endelig forsøge at gøre noget ved vendertruslen:

Da Svend nu mente, at han var tryk for fare fra Knuds side, tog han sig over at værgе riget mod fjender udadtil. På adskillige steder ved kysten, der af naturen var vel befæstede, opførte han skanser til beskyttelse for bønderne. Ved Storebælt byggede han to fæstninger, den ene på Fyn og den anden på Sjælland, for at de kunne skræmme sørøverne og tjene landsens folk til tilhold, men venderne skal have ødelagt dem begge to. Han

holdt slag med dem på Fyn, hvor danskerne kæmpede med stor tapperhed og fældede så mange af dem, at de fleste af hans krigsfolk fik huden slidt af hænderne, så fingrene sad i det blodige kød, sådan havde sværdfæsterne gnavet dem.³⁶

På Sjælland bredte sig endda angiveligt en praksis med at oprette 'private vagtværn' imod venderne:

I de samme dage blev der som følge af de stadige anfald, sørøverne gjorde, på Vedemans anstiftelse i Roskilde oprettet et fribytterlav [...]. De tog til forskellige tider og på forskellige steder toogfirsindstyve sørøverskibe, men deres flåde talte aldrig mere end toogtyve skibe. Når det skortede dem på penge, lod de borgerne udrede dem, og disse fik så til gengæld halvdelen af byttet. Dette fribytterlav begyndte som sagt i Roskilde, men bredte sig fra byen blandt bønderne og blev støttet af næsten hele Sjælland, thi fra en lille og ringe begyndelse voksede det sig snart stort, og dets iver svækkedes ikke i nogen måde, førend det atter havde skaffet landet fred.³⁷

Til trods for Vedemans fribytterlav og kong Svends kystfæstninger var Danmark omkring midten af 1100-tallet alligevel, ifølge Saxo, ved at være ganske mærket af de vedholdende vendiske plyndringstogter:

På den tid stod, som følge af, at sørøveriet havde taget så stærkt overhånd, alle landsbyer i den østlige del af Jylland forlode, fra Vendsyssel og helt ned til Ejderen, og markerne lå udyrkede hen. Den østlige og sydlige del af Sjælland lå også gold og øde hen, thi bønder var der ingen af, og sørøverne holdt til dér, som om de var hjemme. På Fyn var der også kun få indbyggere tilbage. Falstringerne,

hvis tapperhed er større end deres land, bødede ved kækhed på landets lidenhed, thi de ville ikke vide af at betale fjenden skat, men holdt ham borte med det gode eller med magt. Lolland, som dog er større end Falster, skaffede sig derimod fred ved at betale for den. Resten af øerne lå øde hen. Man stolede hverken på våben eller byer, men spærrede bugter og vige med lange pæle og bomme, for at sørøverne ikke skulle kunne lægge derind.³⁸

Et vendisk sørøverangreb ind i landet er nærmere beskrevet af Saxo med en episode, der ud fra dens placering i krøniken må være foregået kort efter Valdemars tronbestigelse i 1157. Dagen før palmesøndag, formentlig i 1158, var en betydelig vendisk hær, angiveligt med ryttere og fodfolk fra intet mindre end fireogtyve skibe, gået i land på Sydvestsjælland. Da Saxos helt, den da netop indviede biskop Absalon af Roskilde, hørte om dette, drog han straks ud med atten af sine bevæbnede huskarle, og de mødte fjenden ved landsbyen Boeslunde, hvor Absalon uden at miste en eneste af sine mænd fældede næsten samtlige de vendiske fodfolk og jog rytterne på flugt tilbage til deres skibe.³⁹ Nogle få år forinden var en endnu større vendisk flåde ifølge Saxo endda gået til åbent angreb på Roskilde med en landsat hær, ligeledes bestående af både ryttere og fodfolk, der imidlertid blev aldeles udraderet af danskerne under ledelse af ridderen Radulf.⁴⁰

Saxos syndebug, Svend Grathe, meldes i den sidste del af sin regeringstid, dvs. i midten af 1150'erne, helt at have givet op over for venderne og i stedet søgt at stoppe plyndringstogterne gennem en alliance med hertug Heinrich af Sachsen:

Da kongen nu skønnede, at det gik ned ad bakke med riget, og at det allerede

næsten var ødelagt, men at han ikke med egne kræfter magtede at forsvare det imod sørøverne, mente han, at det klogeste, han kunne gøre, var for penge at købe sig hjælp imod venderne af hertug Heinrich, som på den tid var overmåde mægtig. Han lovede ham tretusinde mark sølv som løn for hans hjælp, og skaffede pengene ved en offentlig indsamling. Da Heinrich, hvis venskab ikke var så nyttigt som let til fals, havde fået pengene, viste han sig imidlertid kun lidet ordholdende med hensyn til, hvad han havde lovet, hvad enten det nu var fordi han ikke ville eller ikke kunne. Således opnåede kongen ikke fred, men føjede, mens han søgte at sørge for landets tarv, blot vanære til den elendighed, det var stedt i. Herover harmedes landets almue endnu stærkere på ham, idet de holdt for, at det var en skam at søge fred ved at købe sig den i stedet for at skaffe sig den med våbenmagt, og at hele landet var blevet holdt for nar ved den fejl, kongen havde begået.⁴¹

Til sidst sank kong Svend endda så lavt, at han for at vende sin krigslykke internt i Danmark allierede sig ikke blot med hertug Heinrich, men også med dennes undergivne vendere imod sine egne landsmænd:

Svend lod sig imidlertid ikke nøje med én gang at have bedt sachserne om hjælp, men begav sig atter til Heinrich og fik udvirket, at venderne, der stod under hans herredømme, skulle føre ham over til Danmark. På deres flåde sejlede han til Fyn, hvor landets folk tog gladelig imod ham; han gav sig til Odense for dér med sine få folk at forsvare sig imod sine utallige fjender. Der blev lovet, at venderne skulle holde fred med dem, der sluttede sig til ham, og ikke påføre dem nogen skatter.⁴²

Øvrige kilder til vendiske angreb på Danmark i 1100-tallet

I det ovenstående afsnit har jeg ladet Saxo få lov til ganske uimodsagt at beskrive de dansk-vendiske relationer i første halvdel af 1100-tallet. Den slags ukritisk 'mikrofonholderi' indlader seriøse historikere sig ellers nødigt på, og ikke mindst med den udskældte Saxo som kilde kan det da også synes helt håbløst. Men netop opstillingen af Saxos gentagne, lakoniske meldinger om plyndring efter plyndring på de danske kyster gennem et halvt århundrede kan være den rette ramme til at lægge fragmenterne fra andre kildegrupper frem med henblik på at pejle sig ind på periodens reelle dansk-vendiske fjendtligheder. Og selvom Saxo utvivlsomt havde en meget klar dagsorden med sin fortælling, hvor visse elementer overdrives voldsomt og andre ignoreres helt, så finder hans beretning om vendernes hærgen faktisk støtte i adskillige andre kilder.

Øvrige skriftlige kilder

Først til de øvrige skriftlige kilder. I 1168-69 udstedte pave Alexander III en bulle, hvori han anerkendte indlemmelsen af det da netop erobrede Rügen, der fremover i kirkelig henseende skulle høre under biskop Absalon og Roskilde stift. Af bullen fremgår det, at kong Valdemar og biskop Absalon i deres ansøgning om dette havde beskrevet den vendiske plage for pavestolen, herunder berettet, hvorledes venderne på Rügen forud for erobringen "gjorde det omliggende område skatskyldigt til sig og uafadeligt påførte samme kongerige [: Danmark] og alle omkringboende store tab og hyppige trængsler."⁴³ Nu kunne dette selvfølgelig være propaganda i stil med det, som Valdemars og Absalons kronikeskriver Saxo tredive år efter nedfældede i deres hyldestskrift, men billedet om kyststrækningernes udsatte beliggenhed bekræftes i

en umiddelbart uafhængig dansk kilde fra omkring 1207, *Exordium Carae Insulae* ('Øm Klosters Krønike'), ifølge hvilken biskop Svend af Århus (1166-1191) testamenterede Øm Kloster noget jord på Djursland, men at dette var værdiløst, fordi det lå nær ved havet og derfor var udsat for hedningenes overfald.⁴⁴

Nok så interessant er det, at vi fra den anden side af Østersøen har bevaret to samtidige krøniker, der lidt før Saxo beretter om begivenhederne set fra et vendisk synspunkt. Den ene af disse var Helmold af Bos-sau, der i tiden omkring 1170 forklarede, at:

Danmark består for størsteparten af spredte øer omgivet af hav. De lader sig vanskeligt beskytte mod sørøveroverfald, fordi der er mange odder, som egner sig fortræffeligt som skjul for slaverne. Ubemærket kan de sejle ud derfra og angribe dem uventet med plyndring, og til den slags hurtige angreb er slaverne særdeles stærke. I de senere år er den slags røvervirksomhed blevet så udbredt, at de [: venderne] helt har opgivet deres sædvanlige landbrug og i stedet sætter deres lid til væbnet sejlads, idet de sætter al deres håb og formue på deres skibe.⁴⁵

Ifølge præsten Helmold var venderne blevet presset til den slags tvivlsomme gerninger af sachserne, der havde nødsaget dem til "at vende landjorden ryggen, gå til søs og bo og bygge på bølgerne. Kan vi gøre for, at vi, når man fordriver os fra vort fædreland, nødes til at forstyrre freden på havet og tage vor rejsekost hos danerne eller de købmænd, som sejler på havet?"⁴⁶ Helt så nødtvungen et billede tegnes ikke hos en anden samtidig krøniker, Ebo, der i 1150'erne forfattede en levnedsskildring for den tyske missionsbiskop Otto von Bamberg, som i en periode residerede i Szczecin. Her kunne Ebo berette, at borgerne i Szczecin plejede at sejle

til de danske egne og føre bytte og fanger derfra. I midten af 1120'erne førte stormanden Witschachus fra Szczecin en røverflåde på seks skibe mod Danmark, men de faldt i baghold og alle venderne blev dræbt på nær stormanden selv, der blev sat i fængsel – vel-sagtens i håb om løsepenge. Venderne hjem-bragte normalt mange fanger fra Danmark, men da missionsbispens Otto i 1127 lykkedes at omvende venderfyrsten Mizlaus til kristendommen, måtte fyrsten også indvilge i at løslade sine mange kristne fanger – heriblandt adskillige danskere, som ellers givet-vis afventede udbetaling af løsepenge.⁴⁷

Arkæologi

Også Saxos oplysninger om, at danskerne som et mere stationært forsvar sikrede fjorde og havneindsejlinger med pælespærringer, lader sig bekræfte fra arkæologisk side. Adskillige sådanne pælespærringer er fundet i især de syddanske fjordløb, hvor de generelt kan dateres til vikingetiden og op til omkring 1170; på mere lokal basis gælder det også Hominde ved Rødby og Vordingborg Fjord.⁴⁸ Arkæologerne kan endvidere påvise usædvanligt mange og store skattefund fra 1000-tallet på Falster, hvilket indikerer, at øen da har været præget af uroligheder.⁴⁹ To tilflugtsborge for bønderne på Langeland, Borrebjerg og Guldborg, er tydeligvis blevet angrebet og besejret med fatale følger for lokalbefolkningen i første halvdel og midten af 1100-tallet. En mængde vendiske pilespidser og knivskedebeslag fundet ved anlæggene vidner med stor sandsynlighed om angribernes herkomst. Over ligene ved Guldborg har arkæologerne fundet rester af en 'nidhest' i form af huden fra en flået hest, hvor kraniet og underbensknoglerne stadig sad i; formentlig en sidste hedensk hån, som de vendiske sejrherre har sat over deres faldne, kristne modstandere.⁵⁰ Tilsvarende potentielle tilflugtsborge centralt beliggende på Lolland og Falster tyder også på en

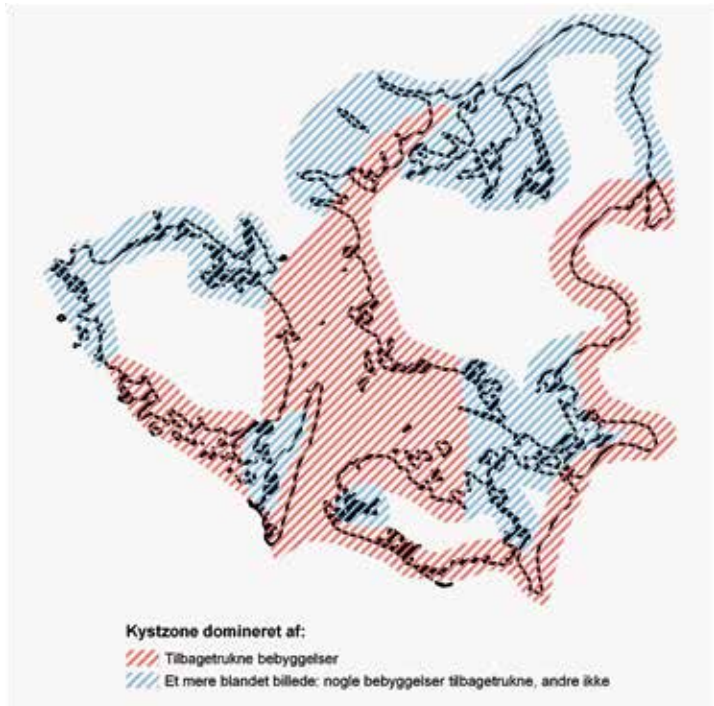
aktivitet i denne periode, især Virket på Falster og Refshaleborg ved Maribo.⁵¹

Stednavne og ejerlavsstrukturer

Billedet, der tegnes hos Saxo af et næsten øde og ubeboet landskab på de danske øer grundet vendernes hærgen, er nok noget overdrevet, men en række ikke-skriftlige kilder støtter faktisk indtrykket af, at man siden vikingetiden havde opgivet kystlandet. Mange danske stednavnetyper kan inddeles i hovedgrupper efter deres alder, og i den sammenhæng kan det konstateres, at de mest udbredte jernalderlige stednavnetyper (som *inge*, *lev*, *løse* og *sted*) generelt glimrer ved deres fravær langs vore kyster, så der ved indgangen til vikingetiden typisk kan iagttages et bebyggelsestomt bælte i en afstand af 1-3 km fra kystlinien. Tomheden er ikke kun visualiseret med manglende

gamle bebyggelsesnavne, men også med en mangel på arkæologiske fund, samt med nogle særegne sogne- og ejerlavsstrukturer. Sidstnævnte forhold viser sig ved, at mens landsbyerne almindeligvis typisk ligger omtrent i midten af deres tilhørende ejerlav, så skifter billedet markant så snart man kommer ud til kysten, hvor landsbyerne typisk ligger så langt inde i deres ejerlav som muligt (illustrationer side 65 og 66). Dette gælder ikke kun for Lolland, Falster og Møn, men også for de øvrige danske øer, for den skånske sydkyst og den jyske østkyst. Den tilsyneladende bebyggelsesmæssige aversion imod en beliggenhed ud mod vandet kan ikke forklares med naturgeografiske forhold, idet kystlandet langs de indre danske farvande gennemgående er ganske velegnet til både bebyggelse og agerbrug helt ud til omkring 50-100 m fra

Fordeling af kystzone på Øerne med to hovedtyper af bebyggelse, klassificeret ud fra selve bebyggelsens placering inden for ejerlavet. På de sydvendte kyster, langs Øresund og Storebælt lå middelalderens kystlandsbyer konsekvent så tilbagetrukket i deres ejerlav som muligt; kun i de mest beskyttede indre farvande nær købstæderne – omkring Svendborg, Naksø, Næstved, Vordingborg og Nykøbing Falster – var dette ikke tilfældet. Jakobsen & Dam 2009, 29, fig. 11.

Eksempler på indlandsorienterede ejerlavsbebyggelser langs kysten på Sydhavsøerne. Den mørkegrå farve viser ejerlav med højmiddelalderlig landsbybebyggelse, den blå prik markerer beliggenheden af selve landsbybebyggelsen inden for ejerlavet. Især langs sydkysten af Lolland og Møn, samt på østkysten af Falster, anlagdes bebyggelsen systematisk i den inderste del af ejerlavsområdet. Kort af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen.

vandkanten. Forklaringen synes at være, at man på Sydhavsøerne som i resten af det centrale middelalder-Danmark fra starten af vikingetiden har valgt at lægge bebyggelserne i en vis sikkerhedsafstand fra kysten, hvor forbipasserende vikinger og senere vendere ellers kunne finde på at gøre et uvenligt stop. Og i stedet for at opdyrke jorderne ud mod vandet har bønderne tilsyneladende valgt at efterlade et skjærmende bælte af kystskov, så de fremmede heller ikke let kunne se bebyggelserne længere inde i landet. Det er således stednavnemæssigt bemærkelsesværdigt, at de yderste par kilometer langs Øernes kyster næsten udelukkende er bebygget med *torp*-landsbyer og andre yngre navnetyper, der meget vel kan harmonere med en rydning af kystskoven netop efter omkring år 1200, hvor

krigslykken efterhånden var vendt, således at vendiske sørøvere ikke længere udgjorde en stående trussel imod de danske kyster.⁵²

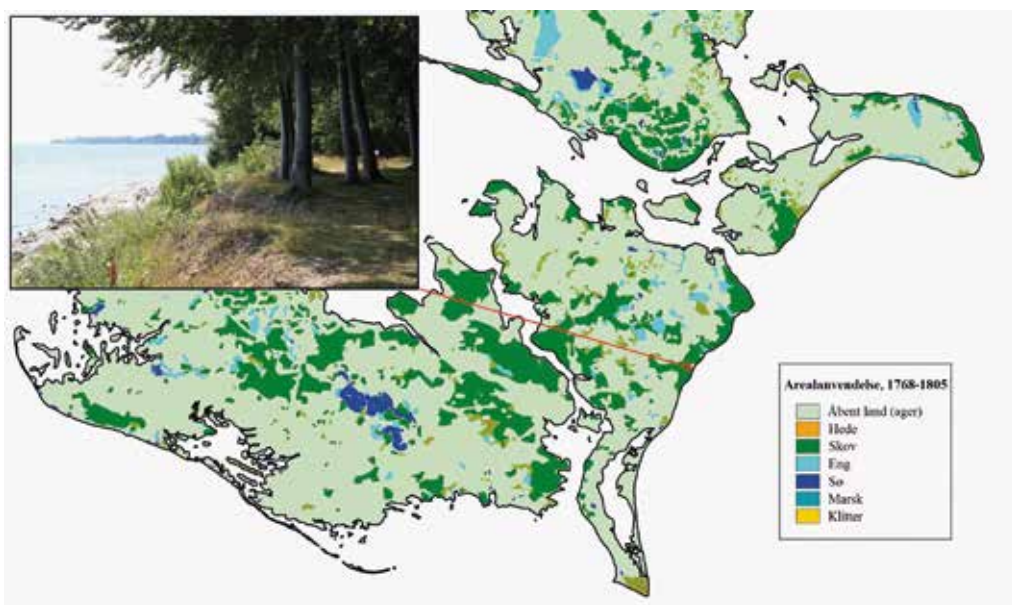
Sognestrukturer og kirkebyggeri

At bondebefolkningen i den tidlige middelalder skyede det yderste kystland viser sig ikke kun på landsby- og ejerlavs niveau, men også på sogneniveau. Sognestrukturen blev indført på Lolland-Falster i 1100-tallet akkurat som i resten af Danmark, og i langt de fleste tilfælde blev sognegrænserne lagt således, at kirken lå så centralt som muligt i sognet. Men igen ændrer billedet sig ude langs kysten, hvor landsognekirkerne enten generelt ligger så langt inde i landet som sognegrænsen tillader (f.eks. langs Lollands sydkyst og Falsters østkyst på illustration side 68) eller også har man

dannet meget store sogne, hvor kirkerne både kunne ligge centralt og langt fra kysten (som på Lollands nordkyst). At denne sognestruktur ikke længere var hensigtsmæssig i senmiddelalderen antydes af, at man da især på Nordlolland måtte anlægge en række kapeller længere ude mod kysten, så at de familier, der i mellemtiden var flyttet herud, ikke havde helt så mange kilometer til kirken. Selvom sognegrænserne på f.eks. Falster synes at have ændret sig en del op gennem middelalderen,⁵³ så ændrer dette ikke på de gamle kirkers fysiske beliggenhed langt fra kysten.

Mens dette billede går igen også på de øvrige danske øer, så adskiller Lolland-Falster sig ved et tilsyneladende noget senere kirkebyggeri. Generelt blev langt hovedparten af vore middelalderkirker på Øerne

opført i 1100-tallet, dvs. samtidig med at sognestrukturen og tiendebetalingen blev indført. Langt fra alle kirkerne var dog fra begyndelsen opført i sten. Faktisk er det muligt, at man de fleste steder først havde en trækirke, som man så lod udskifte med en stenkirke, efterhånden som der var råd og sognepolitisk velvilje til det. Ud fra valget af stenmateriale og byggestil kan man omtrentligt datere middelalderens stenkirker (herunder deres om- og tilbygninger) til forskellige delperioder, men hvor f.eks. de fleste sjællandske kirkers ældste dele ud fra dette kan dateres til 1100-tallet ('højromansk stil'), så synes det store byggeboom af stenkirker på Sydhavsøerne først at være indtrådt i 1200-tallet ('senromansk stil'); i de mest udsatte kystegne endda først i perioden 1250-1350 ('unggotisk stil'). Den

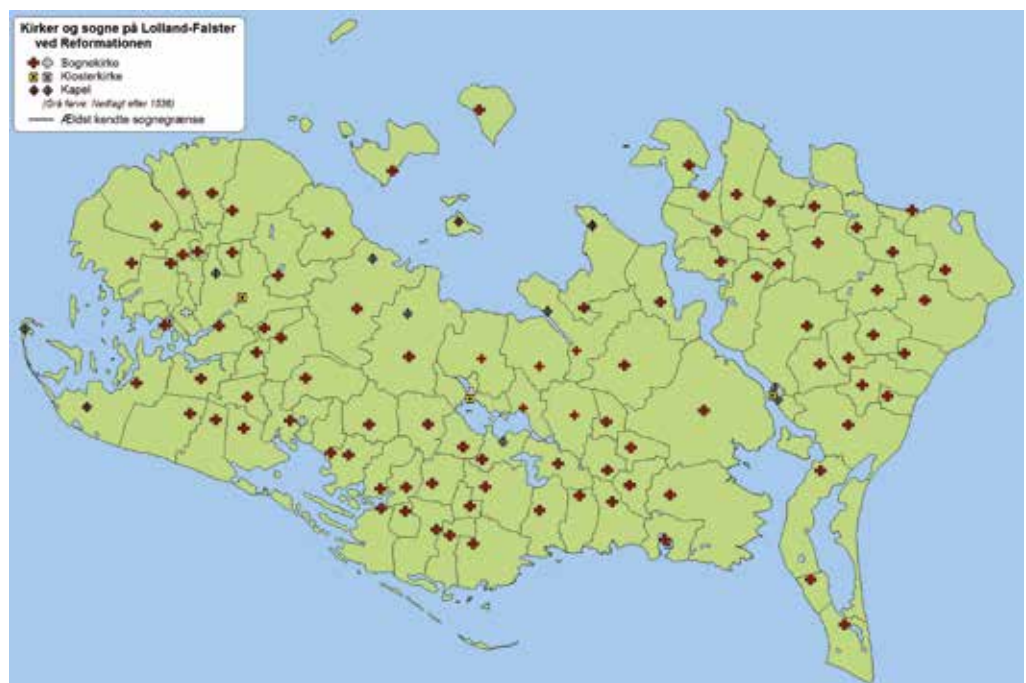

Arealanvendelse på Lolland, Falster, Møn og det sydlige Sjælland omkring 1770 ifølge 'Videnskabernes Selskabs Kort'. På netop denne tid var Danmark nok mere skovfattigt end nogensinde før eller siden, men faktisk anes ikke mindst i denne region flere steder resterne af et muligt gammelt kystskovsbælte. Det indsatte foto viser kystskoven ved Korselitse på Falster, som den ser ud i dag. Jakobsen 2013, 126. Foto: Sascha Helsingren Hansen.

nemmeste måde at vurdere aldersforskellen er ved at se på byggematerialet i koret og skibet af kirken: hvis disse er opført i granit og/eller kridtstenskvadre, er de fra 1100-tallet, hvorimod teglsten først blev almindelig brugt i 1200-tallet og fremefter.

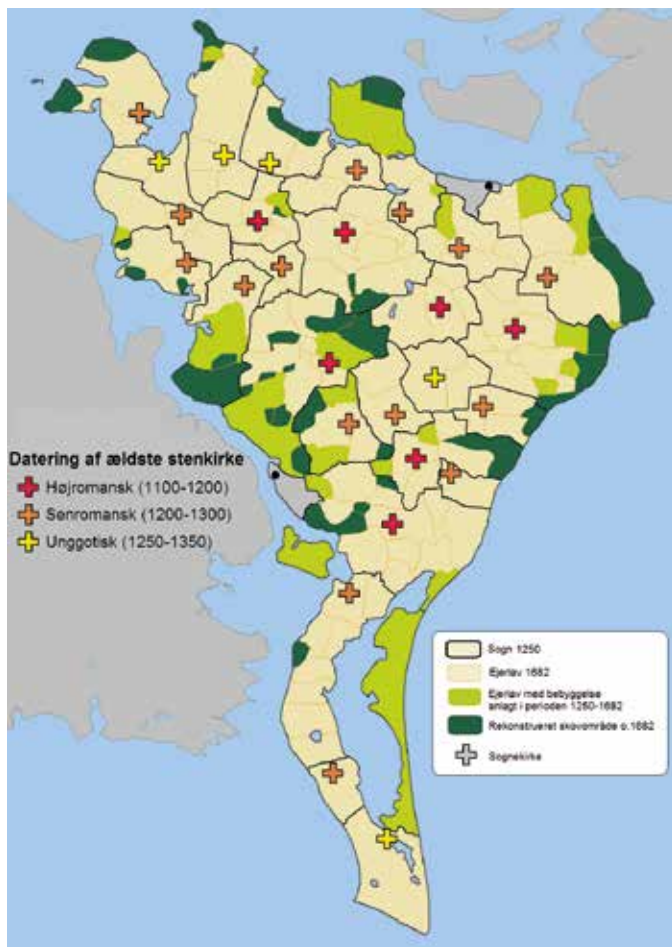
Af andre potentielle vidnesbyrd om vendiske relationer ved regionens kirker kan nævnes kirkernes patrociner, altså den værnehelgen, som alle kirker var indviet til. Her har Tore Nyberg bidt mærke i, at to af de beliggenhedsmæssigt mere udsatte sognekirker på Falster (ved Vålse og Væggerløse) begge er indviet til Skt. Olav. Og da denne norske helgenkonge var fader til Magnus den Gode, der som den første danske konge satte effektivt ind mod vendertruslen ved at besejre dem ved Lyrskov Hede i 1043, så var det ifølge Nyberg kun naturligt, om dette fremmede

dyrkelsen af Magnus' helgenfader i de af venderne mest truede områder: "Säkert skulle Olavs namn beskydda Falsters nordspets och sydspets i kampen mot venderna, som ju angrep just Lolland och Falster og som Magnus den gode just besekrat 1043."⁵⁴ Dette er vel muligt, men det må også tages med i betragtning, at Olavskulten forblev populær i Danmark langt ind i senmiddelalderen. Morten Pedersen har dog i forlængelse af Nybergs tanker påpeget, at de to Olavskirker på Falster har ligget i forbindelse med militære forsvarsanlæg (Egenseborg ved Vålse og Svinehave Voldsted ved Væggerløse). De sene stenkirkebyggerier i Gedesby, Skelby og Kippinge (alle med unggotiske kirker jf. illustration side 69) kunne ifølge Pedersen desuden indikere, at disse perifere kystsogne er senere udskilninger af to oprindelige stor-

Kort over kirker og sogne på Lolland-Falster ved udgangen af middelalderen. Kort af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen.

Kort over kirker og sogne på middelalderens Falster med farveindikation af alderen på den ældste stenkirke. Kort af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen.

sogne omkring henholdsvis netop Væggerløse Kirke i syd og Vålse Kirke i nord.⁵⁵ Altså yderligere indikationer på, at disse kystområder først blev bebygget og befolket på lige fod med resten af Sydhavsøerne, efter at vendernes angreb var stilnet af.

Kong Valdemars planlagte angreb på Falster – venderkrigenes vendepunkt

Endnu ved Valdemar den Stores tronbestigelse i 1157 og Absalons bispeindvielse året efter så det således såre slemt ud, men

nu havde Saxo jo også et mål med at male billedet så sort som muligt, inden hans helte for alvor kunne komme på banen:

Da Valdemar nu havde fået alt dette i orden, satte han sig straks for at indvie sin styrelse ved tapre krigsbedrifter og at hævne al den overlast, der var blevet tilføjet riget ved, at det i så mange år var blevet hærget af sørøvere, så at næsten en tredjedel lå øde og udyrket hen, og han stævnede til den ende med hele flå-

den til Masnedø for at holde slag med venderne.⁵⁶

De danske stormænd vægrede sig imidlertid ved et storstilet angreb på venderne, der, hvis det slog fejl, kunne få fatale følger for riget. Da Falster kort efter atter måtte kalde alle mand af huse “for at forsvare sig imod en umådelig stor vendisk flåde”⁵⁷, så var falstringerne ifølge Saxo derfor ikke videre imponerede over kongemagtens evne til at forsvare dem. Kong Valdemars mundskænk opholdt sig ifølge kronikken tilfældigvis på Falster under angrebet. Han måtte (efter at have taget flugten til en øens tilflugtsborge – muligvis voldanlægget ved Virket – under den efterfølgende belejring) tåle nogle bitre ord fra en falstersk bonde, der “for at bebrejde kongens rådgivere deres sendrægtighed havde sagt, at de tidligere konger plejede at bære sporer på hælene, men den, de nu havde, har dem nok på tærerne.” Falstringerne red også denne gang stormen af, men ifølge Saxo var netop dette angreb tæt på at få fatale konsekvenser for øboerne. Mundskænkten drog nemlig sporenstregs hjem til kong Valdemar og berettede, hvordan Falsters bønder spottede ham som værende fej, hvortil mundskænkten føjede en række løgne om falstringerne for yderligere at vække kongens vrede:

Han skyldte dem nemlig for det ugudeligeste forræderi og sagde, at de havde for skik at røbe venderne alle de foretagender, der sattes i værk imod dem; det venskab, de undertiden plejede med fjenderne for at skaffe sig fred, tydede han som en forbrydelse, og den tjenstagtighed, de viste dem, mere af frygt end af venskab, tilskrev han troløshed. De plejede nemlig gerne at holde de fanger i forvaring, som venderne overgav til dem, og det hændte også jævn-

ligt, at de, snarere af frygt end af velvilje, lod dem vide, når danskerne ville fejde på dem, men det gjorde de kun for ved tjenstagtighed at skaffe sig den fred, som de ikke var stærke nok til at vægre med magt.⁵⁸

Saxo er i sin beskrivelse af falstringernes gode vendiske relationer i dette afsnit usædvanligt forstående, og det er med stor beklagelse, at han må berette, at kong Valdemar desværre lod sit sind formørke af mundskænkens ord: “Dåret af denne mands giftige tale besluttede kongen med våbenmagt fuldstændig at ødelægge, hvad der var tilbage af Falster, og til at iværksætte dette mente han, at sjællændernes hjælp var tilstrækkelig.”⁵⁹ Saxo er tydeligvis virkelig ikke glad for denne sin yndlingskonges beslutning vedrørende Falster, som selv Absalon indrømmes en uheldig rolle i. Det giver et bestyret indtryk af, at planer om en kongelig-bispelig straffeaktion imod Falster vitterligt har været på tale – og formentlig også af just de årsager, som Saxo undskyldende lister op.⁶⁰ Saxos kilde til dette kan meget vel have været en brødebetyngt, aldrende Absalon selv. Heldigvis greb forsynet ind, så denne truende ulykke blev undgået:

Dette usalige forehavende, hvortil ond-sindede forestillinger havde ægget kongen, blev til alt held forebygget af tilfældet ved en uovervindelig hindring. Da kongen nemlig ville give sig på vej med en stor stridsmagt, fik han pludselig feber i Ringsted og sendte bud til Absalon, at han skulle sende folkene hjem og skynde sig hen til ham. Således blev denne belejlige sygdom midlet imod kongens ulyksalige forehavende, og denne fra Himmelen sendte sot friede Valdemar fra synd og et uskyldigt folk fra ødelæggelse. [...]. Da han var blevet rask, tak-

kede de begge Gud, for at Han ved denne gavnlige påmindelse havde hindret dem i at udføre deres fordærvelige forehavende, angrede og beskæmmedes over den vildfarelse, de havde været i, og glædede sig over, Herrens nådige tugtelse havde gjort deres ugudelige forsæt til intet. Efter således at være kommet på bedre tanker opgav de at hjemsoge landets folk og besluttede i stedet derfor at fejde på rigets fjender.⁶¹

De danske korstog mod Venden tager form

Nu er det i al denne sørgelige danske ynkværdighed måske værd at erindre om, at krigshandlingerne ingenlunde kun gik ud over danskerne. Danske flådestyrker havde således ved flere lejligheder op gennem 1000-tallet, som ovenfor nævnt, hjulpet de kristne abodrittiske fyrster af Godskalk-linien med at undertvinge deres oprørske, hedenske undersåtter. Skjalm Hvide havde, som indledningsvis berettet, formået at samle en dansk flåde imod Wolin i tiden omkring år 1100, med særdeles blodige følger for byens indbyggere, hvilket angiveligt blev fulgt op af flere danske plyndringstogter mod Venden på initiativ af kong Erik Ejegod. Grænsejarlen Knud Lavard synes bestemt ikke at have opført sig som helgen i sin indsats imod abodritterne i Holstein og Mecklenburg i 1120'erne. Og under en sjældent rolig fase, set med interne danske øjne, i borgerkrigsårtierne efter 1131, kunne kong Erik Emune ifølge Saxo i 1135-36 føre en flåde bestående af hele 1.100 leddingsskibe mod Rügen, hvilket ikke alene førte til en tiltrængt dansk sejr, men sågar også til de rugianske venders omvendelse til kristendommen – i hvert fald for en tid:

Skønt det var Eriks agt at hjælpe ham [: Harald Gille af Norge], kunne han ikke komme til at udføre dette sit forsæt, da

venderne påførte Danmark krig. Han måtte lægge sin vens problemer til side for at tage hånd om sine egne. Han samlede en flåde og stævnedes til Rügen, og for at kunne føre krigen så meget kraftigere, lod han, hvad ingen havde gjort før, heste føre om bord på de danske skibe, fire på hvert, hvilken skik siden flittigt er blevet fulgt. Flåden bestod af elleve hundrede skibe. Danskerne lagde til land ved Rügen, hvor de fandt byen Arkona stærkt befæstet. For at afskære den fra undsætning fra naboerne afgravede de den jordstrimmel, der ligger imellem Arkonas enemærker og det øvrige Rügen, og opførte en temmelig høj vold på tværs over den. [...] Da Arkonaboerne nu ikke var stærke nok til at holde fjenden stangen og ingen udvej så til at få undsætning, bøjede de sig for nødvendigheden og overgav sig til danskerne på den betingelse, at de skulle beholde livet imod at antage kristendommen. Men det gudebillede, de tilbød, skulle de have lov at beholde.⁶²

Denne indrømmelse imod de nykristnede hedninge, at de kunne beholde deres afgudsbillede i Arkona af guden Svantevit (der i øvrigt synes at bygge på en tidlig missionshelgen Skt. Vitus) skulle dog vise sig at være en fejl af kong Erik Emune:

Da de beholdt den, kunne byfolkene ikke bekvemme sig til helt at aflægge deres gamle afgudsdyrkelse. [...] Der blev også indsat en præst i Arkona, som skulle vejlede dem til et nyt og bedre levned, og undervise dem i den nye tros grundbegreber. Men så snart Erik var draget bort, jog de præsten på porten og kristendommen med ham. Uden at ænse de gidsler, som de havde måttet stille, gav Arkonaboerne sig således til igen, akkurat som før, at dyrke deres afgudsbillede,

og viste på den måde hvor oprigtigt de havde ment det, da de antog kristendommen.⁶³

Selvom den kristne omvendelse af venderne på Rügen i 1135-36 tilsyneladende ikke umiddelbart havde den store effekt, så skulde begivenheden (i hvert fald som den udlagdes fra dansk side) få ganske betydelige konsekvenser for det videre krigsforløb.⁶⁴ Med rygboernes hævdede kristning var sagen nemlig ikke længere blot et militærpolitisk anliggende imellem danskerne og venderne, nu var det også et teologisk anliggende for hele den vestromerske kirke. Hedninge måtte man som udgangspunkt ikke tvinge ind i kristendommen (selvom man selvfølgelig med god ret kunne slå dem ihjel, hvis de generede de kristne), men hvis først en hedning personligt eller som del af et folk var blevet døbt, var der ingen vej ud af Kirken igen. Frafald fra kristendommen var forbudt og gentaget frafald var kætteri; frafaldne kristne kunne derfor føres tilbage til folden med alle midler, og kættere skulle helst bare slås ihjel.

Det var ikke kun danskerne, der døjede med de hedenske og frafaldne vendere. Også de sachsiske og polske fyrster førte jævnligt krig mod vendere, preussere, litauere og andre slaviske folkeslag langs Østersøens sydlige opland. Da den berømte cisterciensiske teolog Bernard af Clairvaux i 1146-47 blev sendt af paven til Tyskland for at promovere et nyt korstog til Det Hellige Land, fremførte mange af de sachsiske fyrster det synspunkt, at de jo havde så mange hedninge ved deres egne grænser, at man lige så godt kunne drage på korstog imod dem. Dét kunne Bernard godt se fornuften i, så han foreslog efterfølgende paven, at korstoget blev udvidet til også at gælde kampen mod de kristnes fjender ved Østersøen.⁶⁵ I 1147 udsendte pave Eugen III således en bulle, der helt og holdent

gjorde krigen imod venderne og preusserne til et korstog på linie med korstoget i Det Hellige Land, med samme pavelige privilegier og aflad osv. til korsfarerne.⁶⁶ Denne væsentlige opgradering af venderkrigen blev også bemærket i Danmark, hvor Saxo et halvt århundrede senere kunne notere:

I de samme dage lod paven, som så at barbarernes rasende grusomhed næsten havde gjort det helt af med religionen, udgå breve over hele Europa og bød kristendommens bekendere at bekæmpe alle dens fjender; det blev pålagt hver enkelt kristent land at angribe de hedninge, der boede nærmest ved det. For nu ikke over deres hjemlige stridigheder at forsømme deres kristenpligt tog danskerne korset og adlød pavens bud. [...] De [: Svend og Knud] lod den uenighed, der var opstået af, at de begge bejlede til kronen, fare og sluttede forbund for sammen at foretage et krigstog og drage med forenede stridskræfter til Venden, mens tyskerne, efter aftale, gjorde indfald fra en anden kant.⁶⁷

Fra andre kilder, bl.a. Helmold af Bosau, ved vi, at et fælles tysk-dansk korstog imod venderne faktisk blev iværksat i 1147. Den sachsiske hær belejrede Demmin og indlod sig desuden sammen med danskerne på en belejring af Dobin:

Nu blev byen Dobin, der var såre berygtet for sit sørøveri, belejret af begge de forenede hære, idet alle danskerne gik fra borde med undtagelse af nogle ganske få, der blev tilbage for at passe på skibene. Da rygboerne fik at vide, hvor få de var, besluttede de til at begynde med at yde de belejrede bistand ved at gøre det af med den fjendtlige flåde. [...] Imidlertid fik danskerne, som belejrede byen, nys om, at sørøverne havde over-

vundet deres flåde. De drog da tilbage og tog de skibe, som de fandt i behold, og drev rygboerne, som ikke turde gøre modstand, ud af havnen. De hævnede således det nederlag, som deres stalbrødre havde lidt, ved at jage fjenden på flugt, skønt det næsten ikke var muligt at bane sig vej over havet for lig.⁶⁸

Hvad Saxo her forsøger at beskrive som en gloriøst dansk sejr, var snarere et stort og ydmygende nederlag for middelalderens første danske Østersøkorstog. Efter at danskerne var dræbt, tilfangetaget eller drevet på flugt, endte sachsenerne derimod faktisk med at overvinde venderne i denne del af Mecklenburg, hvor de blev tvunget til at antage kristendommen og sågar til at løslade deres danske fanger.⁶⁹ Saxo lader dog andetsteds skinne igennem, at den danske militærindsats på de vendiske kyster ikke var imponerende – hvilket imidlertid så alene tilskrives kong Svend:

For at kue dem fejdede Svend gentagne gange på hele Venden, men uden syndeligt held, thi han var ilter og hidsig nok til at angribe, men havde ikke udholdenhed nok i kampen. Når han var nødt til at trække sig tilbage, plejede han at have sådant hastværk med at nå ned til strandbredden, at tilbagetoget mest lignede en flugt. Hvordan det gik med hans folk, brød han sig ikke om, når han blot selv kunne være den første mand til at komme om bord. Denne kongens fejhed gjorde venderne så dristige, at de gentagne gange nedhuggede hans folk, når de var ved at gå tilbage.⁷⁰

Saxo og de øvrige kilder nævner intet om, hvorfra de danske flådeangreb imod Venden udgik i kongerne Erik Emunes og Svend Grathes tid, men når flåden efterfølgende i kong Valdemars tid almindeligvis samledes

ved Masnedø, Grønsund og Møn, inden den stak ud i Østersøen, er det vel mest nærliggende, at også de første togter mod Mecklenburg og Rügen har taget afsæt fra et sted omkring Sydhavsøerne.⁷¹ Ifølge Saxo lod også vikingekongen Svend Tveskæg sin flåde samle i farvandet mellem Møn og Falster, dvs. Grønsund, inden et angreb på Wolin.⁷² Og i hvert fald efter Valdemar den Stores tronbestigelse i 1157, hvor Danmarks korstogsperiode for alvor tager sin begyndelse, bliver just farvandet omkring Masnedø og Grønsund igennem det følgende århundrede næsten konstant hjemsted for den danske korsfarerflåde – der nu fik sit absolutte centrum i Vordingborg.

Korstogsbasen Vordingborg

Borgen Vordingborg anlagdes af kong Valdemar den Store umiddelbart efter hans magtovertagelse i 1157. Arkæologerne har her fundet rester af en vikingetidig stormandsgård, der synes at have eksisteret helt frem til midten af 1100-tallet, hvor den så brutalt forsvinder fra landkortet; stormanden har muligvis været en af Svend Grathes støtter, der så har fået modstandernes kærlighed at føle efter magtskiftet. Valdemars borg bestod af en ca. 550 m² stor borgplads omkranset af en 8-10 m bred jordvold, der formodentlig har været beklædt med en træpalisade på toppen. Uden om volden skærmedes anlægget af en mere end 20 m bred og op til 7 m dyb, men formentlig tør voldgrav. Noget tårn har borgen næppe haft. I fjordløbet var opsat en pælespærring med en smal indsejlingsrende. Den nye borg synes fra begyndelsen at skulle indgå i en flådebase vendt mod venderne. Det betyder ikke, at denne tidlige borg skulle huse alle de tilrejsende soldater, inden de drog på togt. Snarere har den ganske lille borg været hjemsted for en kongelig garnison, der overvågede en stor mønstringsplads neden for borghøjen, hvor mandskaber fra nær og

fjern slog deres telte op, efterhånden som de kom frem; denne teltlejr har vel snarest været henlagt til Oringehalvøen eller på markerne øst for borgen.⁷³

I forbindelse med borgen og korsfarerbasens anlæggelse opstod tillige et lille bysamfund ved Vordingborg. I første omgang synes byens få huse at have ligget oppe på selve borgtomten, hvor også kirken Skt. Andreas opførtes i perioden 1170-1200, samt nede omkring havnen; det var først da Valdemar Atterdag udbyggede borgen betragteligt i midten af 1300-tallet, at bybebyggelsen gradvis flyttede ned fra slotsterrænet.⁷⁴ Det er uklart, hvornår man kan begynde at tale om en egentlig by ved borgen. Vordingborg optræder ikke i 'Købstadslisten' i *Kong Valdemars Jordebog* fra omkring 1240. I selve hovedstykket af jordebogen, fra 1231, anføres imidlertid nogle købstadslignende afgifter på jorder, der kan stedfæstes til umiddelbart omkring borgen, hvorfor det normalt antages, at et bylignende samfund da må have eksisteret. En byfoged omtales dog første gang i 1390, borgmestre i 1415.⁷⁵ Byens primære opgave har i den første periode formentlig været at servicere kongeborgen og de mange besøgende korsfarere.

I Valdemar den Stores 25-årige regeringstid fra 1157 til 1182 udgik der på hans kommando omkring tyve danske korstogsflåder mod forskellige mål i Østersøen; det præcise antal er usikkert, men det har under alle omstændigheder været et næsten årligt tilbagevendende fænomen.⁷⁶ Ofte synes det lidt tilfældigt, præcis hvor årets korstog gik hen, men epicenteret for danskernes opmærksomhed var igennem de første ti år vedvarende Rügen; øen som Erik Emune i sin tid havde kristnet, men hvor rygboerne siden atter var faldet hen i hedenskabet. Set med pavens og bispernes øjne var det derfor ikke blot kong Valdemars ret, men også hans pligt, som Eriks efterfølger at

sørge for at bringe de vildfarne får tilbage til flokken. Den største og absolut vigtigste sejr for kong Valdemar under dette lange krigsforløb i korsets tegn fandt sted i 1168, hvor rygboernes hovedby Arkona blev erobret, og hvor gudestatuens af Svantevit denne gang blev revet ned og ødelagt.⁷⁷ Rygboerne synes herefter reelt at have underlagt sig kristendommen og dansk overhøjhed. Øen blev kirkeligt en del af Roskilde Stift, en ordning der fortsatte middelalderen ud, og fyrsterne af Rügen blev i de kommende generationer nogle af Valdemarernes mest trofaste vasaller. Det betød dog langt fra enden på de danske korstog, der herefter drejede østpå i retning mod Pommern og efterhånden også længere ind i Østersøen mod Finland og Estland.

Farvandet omkring Sydhavsøerne har i denne tid vedvarende set mængder af danske ledingsskibe, enten på vej til mønstringerne oppe omkring Masnedø og Vordingborg eller på vej tilbage fra togterne i Venden. De lokale stormænd og deres våbenføre mænd har indgået i togterne på lige fod med dem fra andre af rigets landsdele, om end kongen fortsat synes at have næret nogen mistro til deres fuldstændige loyalitet. Da kong Valdemars første store angreb mod venderne skulle søsættes i slutningen af 1150'erne, blev ledingen indkaldt fra hele riget, men der skulle kun sendes mønstringsordrer ud til falstringerne og lollikkerne i sidste øjeblik, "for at de ikke, når de vidste besked om sagen længe i forvejen, hemmeligt skulle sætte venderne i kundskab derom".⁷⁸ Også vendiske tilflyttere på Lolland-Falster og deres efterkommere har indgået på dansk side i korstogene, som f.eks. den allerede omtalte Gerner Falstring, ligesom sydhavsdanskere med nære relationer til venderne, som Niels Falstring. Begge grupper kunne med deres kendskab til vendisk sprog, praksis og geografi bidrage til danskernes stigende militære succes i

Venden. Sydhavsøerne synes endda af kongen anvendt som en slags grænselen netop for vasaller med relation til venderne. En af disse var Knud Prislavsøn, en søstersøn til kong Valdemar selv, hvis bedstefader, Niklot, havde været fyrste af abodritterne. Om ham berettes, at efter et angreb på Szczecin førte kong Valdemar flåden tilbage til Rügen, hvor det blev besluttet at lade Knud Prislavsøn tage kommando over en del af skibene for at beskytte de nykristnede rygboere fra deres hedenske landsmænd. Dette nægtede Knud imidlertid, angiveligt med den begrundelse, at kongen dertil havde givet ham et ganske utilstrækkeligt len:

Kongen overdrog Prislavs søn Knud anførselen over denne del af flåden, men han var fræk nok til at afslå dette hverv; han havde ikke andet land at råde for i Danmark end det ubetydelige Lolland, sagde han, og det var ikke så meget værd, at han for dets forsvars skyld ville udsætte sig for utvivlsom fare.⁷⁹

Første gang Vordingborg omtales hos Saxo er i forbindelse med hjemkomsten fra et af disse mange togter, dateret til 1167, hvor kongen indkaldte alle rigets stormænd til Vordingborg pga. rygter om et komplot imod ham arrangeret af vasallen Buris Henriksen;⁸⁰ senest på dette tidspunkt må borgen altså have udgjort et passende prestigøst sted for Valdemar til at understrege sin magt. Den anden og sidste omtale af Vordingborg hos Saxo er i forbindelse med kong Valdemars død i 1182. Kongen havde da hidkaldt flåden til Grønsund med henblik på endnu et togt mod de pommerske vender ved Swinoujście, men da den aldrende drot følte sig sløj, måtte han modvilligt overdrage ledelsen af togtet til sønnen Knud og biskop Absalon, imens han selv tog over til Vordingborg. Lederskiftet fik imidlertid flere af stormændene i ledingsflåden til at

vakle. Især jyderne, der muligvis havde ligget ved Vordingborg en rum tid for at afvente en bedring i kongens helbred, brokkede sig højlydt, idet de også anførte, at de ikke længere havde forplejninger nok til et togt. Knud og Absalon måtte til sidst sejle over til Vordingborg og underrette kongen om, at togtet måtte opgives, og da den gamle konge så sine skibe begynde at sejle hjem med uforrettet sag, græmmedes han langt ind i sindet og døde den følgende nat på borgen.⁸¹

Tiden under kongerne Knud VI og Valdemar II

Sønnen Knud VI fortsatte ufortrødent faderens aktive korstogs politik i Østersøen – og det ganske succesfuldt. I 1184 besejrede kong Knud en stor forenet vendisk flåde (angiveligt bestående af 500 skibe) under ledelse af fyrst Bugislav af Pommern ud for Stralsund, og året efter blev byen Kamień Pomorski erobret, hvorefter både den abodrittiske og den pommerske fyrste måtte undergive sig den danske konge; det var i den forbindelse, at Knud VI – og alle danske konger siden ham – føjede “de Venders” til sin kongetitel.⁸² Da fyrst Bugislav døde i 1187, måtte hans enke Anastasia tage turen til Vordingborg med deres to mindrearige sønner, Bugislav II and Kasimir II, hvor drengene aflagde lensed til kong Knud. Den ældste bevarede samtidige omtale af Vordingborg er fra et udateret brev fra årene umiddelbart derefter, hvor enkefyrstinde Anastasia igen måtte stille for kong Knud i Vordingborg, denne gang sammen med fyrst Jaromar af Rügen, idet kongen skulle afgøre en strid imellem de to om nogle omstridte grænseområder i Venden.⁸³ Efter undertvingelsen af venderne kunne Knud VI vende sin korstogsopmærksomhed imod de indre dele af Østersøen, hvor han i 1191 vides at have ført en flåde mod Finland og i 1196-97 mod Estland.⁸⁴ Da Knud i en alder af blot 39 år pludselig døde i efteråret

1202, overgik tronen til broderen Valdemar II, med tilnavnet 'Sejr'.

I denne tid undergik borganlægget på Vordingborg en kraftig 'modernisering'. Selve borgpladsen blev forhøjet med op til to meter ved hjælp af tilført ler, og i stedet for en palisadebeklædt jordvold blev hele anlægget nu omkranset af en teglbygget ringmur. Langs borgens sydkant opførtes desuden et næsten 30 m langt stenhus. Traditionelt har arkæologerne antaget, at udbygningen er sket i begyndelsen af Valdemar II's regeringstid, men nye undersøgelser kunne indikere, at det allerede er indledt under Knud VI i 1189 og fortsat op gennem 1190'erne.⁸⁵

Uanset hvem af brødrene, der forestod nybyggeriet på Vordingborg, så blev det i Valdemar II's tid, at borgen på den sjællandske sydspids cementerede sin status som et af rigets vigtigste kongesæder; vel nok Valdemars foretrukne. Herfra udstedte kong Valdemar II breve og tog imod rigets stormænd ved talrige dokumenterede lejligheder fra 1209 og helt frem til sin død i 1241.⁸⁶ Det var tillige i forbindelse med en rigsforsamling på Vordingborg, at kongen den 10. marts 1241 udstedte og underskrev Jyske Lov. Det har således ikke mindst været fra Vordingborg, at kong Valdemar II fortsatte sin faders og broders erobringspolitik i Østersøen, og det blev i Valdemars tid, at den danske kongemagt skulle nå sit største omfang siden Knud den Stores senvikingetidige Nordsøimperium. I 1210 stillede den danske konge sig i spidsen for et paveligt støttet korstog mod preusserne, der endte med, at den pommerske hertug Misti aflagde troskabsed til Valdemar II; den danske kongemagt kontrollerede dermed for en kort stund hele Østersøens sydkyst.⁸⁷ Valdemar II fortsatte også broderens kampagner ind i den nordøstlige del af Østersøen, idet han i 1206 sendte en dansk korstogsflåde mod Øsel (Saaremaa) ved Estland, efter at øselboerne angiveligt havde været

på plyndringstogt i Blekinge, og i det følgende årti deltog danske tropper jævnlige i korstogsbestræbelserne rundt om Livland (nutidens Letland og Estland).⁸⁸

Valdemar II's mest berømte korstogssejr kom i 1219, da han som respons på biskoppen af Rigas bøn om hjælp mod hedningene i Livland selv anførte en dansk-tysk-vendisk korsfarerflåde til Estland, angiveligt med intet mindre end 1.500 skibe. Den vendiske del af hæren blev ledet af Valdemars trofaste vasal, fyrst Vistislav af Rügen, der var en søn af ovennævnte Jaromar. Flåden gik i land ved Lyndanisse på nordkysten af Estland, hvor danskerne gik i gang med at anlægge en fæstning, der på estisk fik navnet *Tallinn*, 'danskernes borg'. En gruppe estiske høvdinge ankom og foregav at ville indgå fred med korsfarerne, hvilket dog tilsyneladende kun var for at vinde tid, for tre dage efter – den 15. juni ('Valdemarsdag') – angreb en estisk hær pludseligt og uventet korsfarerne. En senere dansk tradition beretter, hvordan Dannebrog ved denne lejlighed faldt ned fra Himmelen og vendte et truende dansk nederlag til en gudgiven sejr, men en samtidig kilde har en knapt så romantisk skildring af forløbet. Ved esternes ankomst gik de danske og tyske tropper helt i panik og var tæt på det totale nederlag, da fyrst Vistislavs vendiske hær, der havde slået lejr lidt længere væk, dukkede op midt i det hele og vendte slagets gang til fordel for korsfarerne.⁸⁹ En af de mest storslåede danske militærtriumfer i historien blev således tilsyneladende først og fremmest vundet ved vendisk hjælp!

Både Valdemar II's og Danmarks storhedstid i Østersøen fik snart efter en brat ende, der begyndte med kongens tilfange-tagelse i 1223-25 og et efterfølgende dansk nederlag til en koalition af tyske fyrster i slaget ved Bornhoved i 1227, hvorefter det danske herredømme over alle de vendiske besiddelser på Østersøkysten gik tabt. Samtidig så også herredømmet over Estland

ud til at være tabt til den tysk-livlandske Sværdbrødreorden, men her blev situationen trods alt genoprettet pga. pavelig indgriben, hvilket resulterede i et stort internationalt forlig indgået den 7. juli 1238 – i Stensby på sydspidsen af Sjælland.⁹⁰ Her, ca. 7 km øst for Vordingborg, havde kongen en befæstet gård, hvor der til lejligheden alene i den danske delegation foruden kongen selv optrådte tre prinser, ti gejstlige prælater og to grever, foruden alle disses undergivne vagter og tjenerne. Modparten i forliget var Tyske Orden, anført af ordenens livlandske *landmeister* Hermann Balk, der formentlig ikke har haft et meget mindre imponerende følge af ordensriddere og gejstlige med sig til Danmark. Og endelig, næsten som den fornemste af dem alle, var forligets op-havsmand til stede, den pavelige kardinallegat Vilhelm af Modena. Mange forskere har siden undret sig over, hvorfor hele dette storpolitiske rendezvous skulle finde sted på kongsgården i Stensby, der ellers aldrig før eller siden har gjort noget væsen af sig, og ikke hellere på kongens normale residens i Vordingborg. En forklaring kan være, at den lille kongsgård måske blev opfattet som mere neutral og lige grund for parterne at mødes på – ligesom Valdemar måske ikke har været meget for at slippe de kampstærke tyske ordensriddere ind i sin hjemlige yndlingsborg. Under alle omstændigheder forløb forhandlingerne godt, og Stensbyforliget sikrede fornyet dansk herredømme over Tallinn og det nordlige Estland i mere end et århundrede fremefter. Kong Valdemar II ‘Sejr’ selv døde tre år efter, den 28. marts 1241, og akkurat som sin fader udåndede han på Vordingborg.

Korstogene under Erik, Abel og Christoffer

Allerede inden Valdemar II’s død i 1241 kan man hævde, at Danmarks korstogshistorie på sin vis var bragt til ende. Besiddel-

serne langs Østersøkysten var nu tabte, og selvom især Erik VI Menved ihærdigt prøvede at vinde det tabte tilbage, så viste det sig både at være bekesteligt og resultatløst – og eftersom befolkningen i de pågældende områder nu alle var at regne for kristne, så kunne det dårligt heller længere rubriceres under betegnelsen ‘korstog’. Både Erik IV og hans brødre, Abel og Christoffer, der alle tre nåede at regere som konger af Danmark, var dog involveret i korstogene i den østlige del af Østersøen, hvor turen nu var kommet til russerne fra Novgorod. De var ganske vist ikke hedninge, men som ortodokse kristne var de at regne for ‘skismatikere’, hvilket var endnu værre, ikke mindst da man risikerede, at de nåede at omvende de tilbageværende hedenske folkeslag i Livland og Finland, førend den katolske kirkes bannerførere gjorde det.

Faktisk var der allerede i tiden omkring Valdemar II’s død dansk deltagelse i en storstilet international korstogskampagne rettet imod de skismatiske russerne i Novgorod. I 1240 havde pave Gregor IX pålagt de skandinaviske biskopper at prædike imod “de vantro, som angriber de kristne i Estland”, med hvem han mente russerne, og da Novgorodfyrsten samtidig måtte døje med mongolernes hærgen i sit hjemlige bagland, så tiden ud til at være velegnet til at sikre sig det kristne overherredømme i regionen. Svenske, norske og tyske hære fik i vinteren 1240-41 dansk selskab under ledelse af hertug Abel af Slesvig, men da der i foråret 1241 kom melding om den gamle konges død, rejste Abel hjem, og det danske islæt i den internationale styrke synes herefter at have været de danske vasaller bosat i Estland. Dermed undgik hovedparten af danskerne et efterfølgende knusende nederlag for den katolske hær til russerne på isen på Peipussøen i april 1242.⁹¹

Kong Erik IV Plovpenning synes straks fra starten af sin regeringstid at have haft

ambitioner om at genoptage sin faders, Valdemar II's, korstogs politik i Østersøområdet, og ikke mindst med støtte af sin vendiske vasal, fyrst Jaromar II, der var søn af ovennævnte Vistislav. De første planer om et nyt dansk korstog til Estland anes allerede i 1242, og i det tidlige forår 1245 ser det ud til, at kampagnen var tæt på at blive skudt i gang, men så fik Erik pludselig andet at tænke på, da en strid med broderen Abel udviklede sig til decideret borgerkrig årtiet ud.⁹² Da begge de to stridslystne kongebrødre var døde i 1252, kunne deres lillebroder, Christoffer, der hidtil havde siddet som hertug af Lolland-Falster, indtage den danske trone. Også han ser faktisk ud til at have haft planer om at genoptage korstogene på Østersøen, og det er med ham, at det sidste afsnit af regionens korstogshistorie skal skrives.

Dominikanerklosteret i Vordingborg

I det Herrens år 1253 gav nogen et hus i Vordingborg til Dominikanerordenen.⁹³ Denne 'nogen' kan næsten kun have været kongen, hvilket i 1253 ville sige Christoffer I. Modtagerne var 'prædikebrødre', *fratres predicatorum*, hvilket var betegnelsen på medlemmerne af den af middelalderens mange klosterordener, der i eftertiden er bedre kendt som 'dominikanere' eller 'sortebrødre'. Ordenen var blevet oprettet i 1216 som værn imod tidens mange kætterbevægelser, men Kirken fandt også snart andre anvendelsesmuligheder for prædikebrødrene, som f.eks. viste sig uhyre velegnede til at promovere korstog. Overalt i Europa koncentrerede den første bølge af dominikanske klosterstiftelser sig om domkirkebyer og andre gejstlige centre, og i midten af 1200-tallet havde ordenen klostre i alle de danske stiftsbyer – på nær Børglum, som heller ikke var en by. Vordingborg udgjorde på ingen måde noget gejstligt centrum, men alligevel tog prædikebrødrene også imod et hus her. I sensommeren 1254,

altså året efter at brødrene fik deres hus i Vordingborg, holdt Dominikanerordenens nordiske afdeling sit årlige provincialkapitel i Lund, i hvilken forbindelse broder Alvard blev sendt til huset i Vordingborg: "Ad domum Castrensem fratrem Alardum conversum".⁹⁴ Stednavneformen *Castrensem* kan oversættes med 'Borgen', hvilket i dominikansk sammenhæng ikke kan dreje sig om andet end Vordingborg. *Conversus* betyder, at han var lægbroder, hvilket vil sige, at han ikke var præsteuddannet, men derimod en af ordenens mere praktisk anlagte folk, hvilket der da utvivlsomt også har været god brug for ved det ny erhvervede hus i Vordingborg. Præcis hvor prædikebrødrenes kloster i Vordingborg lå, vides ikke. Der er aldrig fundet arkæologiske spor efter det; i hvert fald ikke nogen, der er blevet identificeret med klosteret. Heller ikke nogen af de få skriftlige omtaler beretter umiddelbart noget om beliggenheden – og så måske alligevel. Når omtalen i provincialkapitelakten af 1254 henfører konventet til 'Borgen', og ikke til bynavnet 'Vordingborg', kunne det måske indikere, at brødrenes hus lå på selve borgområdet. En tilsvarende beliggenhed gjaldt for et andet, samtidigt dominikanerkloster i Tallinn, der indgik i ordenens nordiske provins, der oprindeligt lå tæt på slottet og domkirken på det befæstede bjerg Toompea, inden det formentlig i 1260'erne flyttede ned til selve byen nedenfor bjerget. I så fald er det mest sandsynligt, at prædikebrødrenes kirkelige aktiviteter i Vordingborg har været henlagt til borgkirken, der i hvert fald senere var indviet til Skt. Andreas. Arkæologerne har dateret fundamentet af den romanske kirkebygning til slutningen af 1100-tallet, hvor det endda ser ud til, at et oprindeligt tårn på kapellet er blevet fjernet i midten af 1200-tallet, samtidig med at korets oprindelige apside er blevet fjernet til fordel for en retvinklet korforlængelse.⁹⁵ Disse

Kort over Dominikanerordenens klostre i middelalderens Danmark. Klosteret i Vordingborg kendes kun fra tre omtaler i 1253, 1254 og 1261, hvorpå brødrene formentlig flyttede til Næstved. Kort af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen.

ændringer kunne altså i teorien være sket i forbindelse med en ombygning til brug for en dominikansk klosterkirke, idet prædikebrødrenes konstitutioner ikke tillod kirketårne og apsider, og til gengæld fordrerede store kor med plads til alle brødrene. Imidlertid fik det dominikanske klosterprojekt i Vordingborg en kort levetid. Efter 1261 omtales det aldrig igen. Sandsynligvis er konventet omkring denne tid blevet flyttet til Næstved i stedet, hvor et dominikanerkloster synes oprettet omkring 1266.⁹⁶

Men hvorfor kom prædikebrødrene overhovedet til Vordingborg, som hverken var nogen stad eller noget gejstligt centrum, og hvorfor forsvandt brødrene igen derfra ef-

ter blot omkring ti år? Mit forslag er, at den korte dominikanske visit hang nøje sammen med Vordingborgs rolle som den førende danske korstogsbase. Lige præcis promoveringen af korstog var, som allerede nævnt, et område, som Dominikanerordenen havde specialiseret sig i; både hvad angår korstogsprædiken, frikøb af korstogsløfter, skriftemål og mission blandt hedningene. I 1230 fik ordenen paveligt monopol på at prædike Tyske Ordens korstog imod hedningene langs Østersøen, hvilket også de nordiske prædikebrødre gentagne gange fik besked på at gøre i de følgende 30 år. Selvom der ikke findes nogen tilsvarende belæg for, at nordiske prædikebrødre tillige har prædikeret

de samtidige korstog, ledet af den danske og svenske kongemagt imod hedningene i Estland og Finland, eller de skismatiske russere i Novgorod, så er det svært at forestille sig, at de nordiske konger ikke har gjort brug af den tilstedeværende dominikanske ekspertise hertil. Både for kong Christoffer I og for Dominikanerordenen selv kan den kongelige danske korsfarerbase på den baggrund have forekommet et oplagt sted for prædikebrødrene at slå sig ned. Således synes adskillige dominikanerklostre syd for Østersøen at være anlagt i forbindelse med korstogene, ligesom de første omtaler af prædikebrødre i Visby på Gotland i 1230'erne netop handler om, at de skal hverve tropper og penge for den gode sag.⁹⁷

Hvis involveringen i korstogene vitterligt har været ordenens primære bevæggrund til at oprette et kloster i Vordingborg, kan brødrene imidlertid snart have indset, at det var en fejl. Efter Valdemar II's død i 1241 var korstogstrafikken i Vordingborg havn stilnet

betydeligt af. Aktiviteterne blussede lidt op igen i midten af 1250'erne, hvor Christoffer I i 1256 lod udskibe en dansk flåde som del af endnu et fælles dansk-svensk-finsk korstog imod russerne i Novgorod, som imidlertid kun udløste endnu et nederlag, der tilsyneladende dæmpede den danske entusiasme en del. I 1257 udstedte pave Alexander IV en bulle til støtte for det især svenske korstog imod russerne, hvilket i 1259 blev bakket op af en pavelig dispensation til et ægteskab mellem Christoffers niece Sofie og den svenske konge Valdemar Birgersson, selvom de var for nært beslægtede, hvilket paven imødekom "for at forbedre de to rigers mulighed for at yde modstand mod de hedninge, der uafsladeligt angriber Sverige."⁹⁸ Selvom paven således gjorde hvad han kunne for at fremme en fortsat dansk-svensk korstogsalliance i Østersøen, så sendte kong Erik V Glipping ingen dansk militær støtte til den næste store træfning imod russerne i 1268-69.⁹⁹ De danske korstog i Østersøen

*På Horbelev Kirkes syd-
mur er i en vindueslysn-
ing indridset et billede
af et skib, der meget vel
kunne forestille et af
1100-tallets danske le-
dingskibe, som må have
været et hyppigt syn ved
Falsters kyster i højmid-
delalderen. For enden af
forstavnen knejser tilsy-
neladende et hestehoved.
Foto: Nationalmuseet.
Etting 2000, 28-29.*

var herefter på det nærmeste gået i stå, uden nogen umiddelbar udsigt til en fornyelse af kampagnerne. Og uden korsfarere havde de få byhuse omkring borgen i Vordingborg ikke meget økonomisk potentiale for en tiggerorden. Da nye muligheder samtidig syntes at åbne sig i den nærliggende handelsstad Næstved, er det derfor oplagt at forestille sig en rask beslutning hos Dominikanerordenen om at flytte deres sydsjællandske base dertil i stedet.

Afrunding

Med sin sydlige beliggenhed ud mod Østersøen har især Lolland og Falster siden vikingetiden udgjort en slags maritimt grænse-land imellem Danmark og vore vendiske naboer mod syd. Det har betydet, at handel og andre kontakter imellem de to kulturer synes mere udtalt her end andre steder i landet. I perioden 900-1200 kan der endda konstateres en vis grad af vendisk bosættelse på øerne, der synes at have udviklet en slags dansk-vendisk blandingskultur. Beliggenheden i grænsezonen medførte også, at Sydhavsørerne lå ekstraordinært udsat for vendiske plyndringstogter op gennem især 1100-tallet, hvilket kan aflæses i tidens skriftlige kilder såvel som i andre historiske spor. Omvendt betød beliggenheden også, at regionen blev det naturlige afsæt for modsatrettede danske angreb på vendernes hjemlande, hvor Vordingborg fra midten af 1100-tallet blev en decideret hovedbase for en intensiv dansk korstogs politik ud i Østersøen. Man kan sige, at historien om regionens rolle i venderforbindelser og korstog viser, hvordan forholdet mellem centralitet og udkantssamfund altid har afhængt af øjnene, der ser. Når det handler om Danmarks relationer, på godt og ondt, til andre folkeslag i Østersøen, har Sydhavsørerne og Vordingborg vedvarende spillet en yderst central rolle. Ikke mindst i den første halvdel af middelalderen.

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen (f. 1968) er ph.d. og lektor ved Københavns Universitet. Hans primære forskningsområder er stednavne og middelalderhistorie, sidstnævnte især med fokus på Kirkens historie i middelalderens Nordeuropa. Siden 2008 har han haft bopæl i Sakskøbing.

Litteratur og kilder

- Bagge, Gunnar: *Vordingborg - Historien om byens grundlæggelse og befæstning*, Vordingborg 1998. (Forkortet Bagge 1998).
- Bysted, Ane L.: 'Teologien bag venderkorstogene', i *Venderne og Danmark – Et tværfagligt seminar*, red. C.S. Jensen & al., Odense 2000, 13-20. (Forkortet Bysted 2000).
- Danmarks Kirker: Præstø Amt*, udg. C.A. Jensen & V. Hermansen, København 1933-35. (Forkortet DK:PA).
- Danmarks Stednavne: Maribo Amts Stednavne* ('Danmarks Stednavne' 11), udg. Anders Bjerrum & Christian Lisse, København 1954. (Forkortet DS 11).
- Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve*, udg. Det Dansk Sprog- og Litteraturselskab, København 1938 ff. (Forkortet DD/DRB).

- Diplomatarium Ordinis Predicatorum de Dacia*, udg. J.G.G. Jakobsen, CDS 2005 ff.; www.jggi.dk/DOPD.htm (31.07.2017). (Forkortet DOPD).
- Ebonis vita Ottonis*, i *Monumenta Bambergensia* ('Bibliotheca rerum Germanicorum' V), udg. Ph. Jaffé, Berlin 1869. (Forkortet Ebonis vita Ottonis).
- Etting, Vivian: 'Venderne på Falster', i *Venderne og Danmark – Et tværfagligt seminar*, red. C.S. Jensen & al., Odense 2000, 21-30. (Forkortet Etting 2000).
- Grinder-Hansen, Poul: 'Historie, arkæologi og vendere - hvad kilderne ikke siger om Svantevits tempel i Arkona og om venderne i Danmark', i *Venner og Fjender - Dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder*, red. A.-E. Jensen, Næstved 2002, 5-16. (Forkortet Grinder-Hansen 2002).
- Helmold von Bosau: Slawenchronik*, udg. H. Stob, Darmstadt 1963. (Forkortet Helmold von Bosau).
- Holmberg, Bente: 'Snekke-navne - og andre stednavne fra vikingetid og tidlig middelalder i Storstrøms amt', i *Venner og Fjender - Dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder*, red. A.-E. Jensen, Næstved 2002, 33-37. (Forkortet Holmberg 2002)
- Housted, Friederike W.: *Stednavne af slavisk oprindelse på Lolland, Falster og Møn* ('Navnestudier' 34), København 1994. (Forkortet Husted 1994).
- Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig: 'Kystskov i vikingetidens og middelalderens Danmark - onomastiske og andre historisk-geografiske spor efter et sagnomspundet kystskovsbælte', i *Nøvn i strandamentanini - Navne i kystkulturen* ('NORNA-rapporter' 89), red. T. Jakobsen & al., Uppsala 2013, 112-130. (Forkortet Jakobsen 2013).
- Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig: 'Rekonstruktion af middelalderens sognegrænser - Overvejelser baseret på casestudies fra Nordvestsjælland og Falster', i *Navne og skel - Skellet mellem navne* ('NORNA-rapporter' 91:2), red. B. Eggert & R.S. Olesen, Uppsala 2015, 97-122. (Forkortet Jakobsen 2015a).
- Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig: 'Om de dominikanske klosterstiftelser i Vordingborg og Næstved i 1200-tallet', i *Historisk Samfund for Præstø Amt - Årbog 2015*, 47-58. (Forkortet Jakobsen 2015b).
- Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig & Peder Dam: 'Nordvestsjællands kystbebyggelse fra vikingetid til ca. 1700', i *Kystkultur - Fra Nordvestsjælland 2009*, 11-45. (Forkortet Jakobsen & Dam 2009).
- Jensen, Carsten Selch: 'Fjender eller venner? - Dansk-vendiske alliancer i 1200-tallets første halvdel', i *Venderne og Danmark – Et tværfagligt seminar*, red. C.S. Jensen & al., Odense 2000, 85-92. (Forkortet Selch Jensen 2000).
- Jensen, Kurt Villads: 'Saxos grænser. Dehumaniseringen af venderne', i *Venderne og Danmark – Et tværfagligt seminar*, red. C.S. Jensen & al., Odense 2000, 6-12. (Forkortet Villads Jensen 2000).
- Jensen, Kurt Villads: *Politikens bog om korstogene*, København 2005. (Forkortet Villads Jensen 2005).
- Jensen, Lars Sass; interview på <http://videnskab.dk/kultur-samfund/nye-fund-omskriver-historien-om-danmarks-stoerste-kongeborg> (31.07.2017). (Forkortet Sass Jensen 2016).
- Jørgensen, Bent: 'Slawische Sprachreste in Dänemark', i *Zwischen Reric und Bornhöved*, red. O. Harck & C. Lübke, Stuttgart 2001, 107-115. (Forkortet Jørgensen 2001).
- Jørgensen, Bent: *Danske stednavne*, 3. udgave, København 2008. (Forkortet Jørgensen 2008).
- Klein, P.A.: *Vordingborg Købstads Historie*, Vordingborg 1923. (Forkortet Klein 1923).
- Lind, John H., Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen & Ane L. Bysted: *Danske korstog - krig og mission i Østersøen*, København 2004. (Forkortet Lind & al. 2004).
- Lisse, Christian: 'Venderne på Falster', i *Loekalhistorisk Arkiv for Nørre Alslev Kommune - Årsskrift 1985*, 97-102. (Forkortet Lisse 1985).
- Nielsen, Henning: 'Sydvestsjælland og venderne', i *Venderne og Danmark – Et tværfagligt seminar*, red. C.S. Jensen & al., Odense 2000, 73-84. (Forkortet Nielsen 2000).

- Nielsen, Henning: 'Keramik - og andre slaviske indflydelser i det sydlige Vestsjælland i vikingetid og tidlig middelalder', i *Venner og Fjender - Dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder*, red. A.-E. Jensen, Næstved 2002, 81-86. (Forkortet Nielsen 2002).
- Nyberg, Tore: 'Olavskulten i Danmark under medeltiden', i *Helgonet i Nidaros*, Jvaskylä 1997, 53-83. (Forkortet Nyberg 1997).
- Pedersen, Morten: 'Det tidlige kirkebyggeri og sognedannelsen på Falster', i *Venderne og Danmark - Et tværfagligt seminar*, red. C.S. Jensen & al., Odense 2000, 45-57. (Forkortet Pedersen 2000).
- Pommersches Urkundenbuch*, udg. R. Prümmer & al., Stettin 1868-1907. (Forkortet PoUB).
- Poulsen, Karen Løkkegaard: 'Slawische Elemente in den archäologischen Quellen Lollands und Falsters', i *Zwischen Reric und Bornhöved*, red. O. Harck & C. Lübke, Stuttgart 2001, 79-106. (Forkortet Poulsen 2001).
- Rasmussen, Kaare Lund & Dietrich Meier: 'Om proveniensen af Østersøkeramikken - fra Næs, Ravnse og Plügge', i *Venner og Fjender - Dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder*, red. A.-E. Jensen, Næstved 2002, 90-92. (Forkortet Rasmussen & Meier 2002).
- Saxo Grammaticus: Gesta Danorum*. Flere udgivelser og oversættelser. Oversættelserne her er primært baseret på Fr. Winkel Horn, *Saxo Grammaticus: Danmarks Krønike*, København 1898; med afsnitsnummerering efter Peter Zeeberg, *Saxos Danmarkshistorie*, København 2000. (Forkortet Saxo).
- Scriptores minores historiae Danicae medii aevii*, udg. M.CI. Gertz, København 1917-22. (Forkortet SM).
- Skaarup, Jørgen: 'Venderne i det sydfynske øhav', i *Venner og Fjender - Dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder*, red. A.-E. Jensen, Næstved 2002, 87-89. (Forkortet Skaarup 2002).
- Skautrup, Peter: *Det danske Sprogs Historie I*, København 1944. (Forkortet Skautrup 1944).
- Smidt, C.M.: 'Vor Frue Kirke: Kirken', i *Vordingborg Købstads Historie*, red. P.A. Klein, Vordingborg 1923, 186-196. (Forkortet Smidt 1923).
- Venderne og Danmark*, red. Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen & John Lind, Odense 2000.
- Venner og Fjender - Dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder*, red. Anna-Elisabeth Jensen, Næstved 2002.
- Wille-Jørgensen, Dorthe: 'Vordingborgs fødsel - Vendere, venner eller fjender?', i *Venner og Fjender - Dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder*, red. A.-E. Jensen, Næstved 2002, 67-69. (Forkortet Wille-Jørgensen 2002).
- Wille-Jørgensen, Dorthe: *Kongens borg - 123 års arkæologi på Vordingborg*, Vordingborg 2014. (Forkortet Wille-Jørgensen 2014).
- Zwischen Reric und Bornhöved - Die Beziehungen zwischen den Dänen und ihren slawischen Nachbarn vom 9. bis ins 13. Jahrhundert*, red. O. Harck & C. Lübke, Stuttgart 2001.

Noter:

1. Saxo 12.4.1.
2. Her tænkes først og fremmest på udgivelserne *Venderne og Danmark* (2000); *Zwischen Reric und Bornhöved* (2001); *Venner og Fjender* (2002); og *Danske korstog - krig og mission i Østersøen* (Lind & al. 2004).
3. I samtidens latinske kilder findes fællesbetegnelsen ikke, der benævnes de enten *slavi* eller *sclavi*, 'slavere', alternativt blot *pagani*, 'hedninge'. Til gengæld kendte Rom godt til f.eks. enkelte vendiske stamme-grupper som *rugii* og *rugiani*, 'folk fra Rügen'.
4. Nielsen 2000, 81-82.
5. Poulsen 2001, 84-85; Nielsen 2002.
6. Poulsen 2001, 85-86; Grinder-Hansen 2002, 11; Rasmussen & Meier 2002.
7. Villads Jensen 2005, 93.
8. Etting 2000, 24-25; Poulsen 2001, 101; Grinder-Hansen 2002, 11.
9. Holmberg 2002, 36.
10. Housted 1994, 33-34; Jørgensen 2008, 34.

11. Et marknavn *Ulitse Toft* ved Tillitse kunne tillige indikere eksistensen af en ellers ukendt bebyggelse Ulitse (Housted 1994, 27), men da marken støder op til Tillitse Tofter og kun er omtalt i en kopi af en jordbog fra 1571, er der snarest tale om en afskrivningsfejl, hvor /Ti/ er blevet læst som /U/ (Jørgensen 2001, 107-108).
12. Housted 1994, 47.
13. DS 11, 51; Housted 1994, 35-37; Jørgensen 2008, 164-165. Alle de ældre omtaler gælder udelukkende naturlokaliteter og det er først i moderne tid, at Kramnitse (igen?) er blevet et bebyggelsesnavn.
14. Housted 1994.
15. Housted 1994, 45 et passim.
16. Jørgensen 2001, 113.
17. Lisse 1985, 100-101.
18. Housted 1994, 52.
19. Housted 1994, 73-76; Jørgensen 2001, 111.
20. Lisse 1985, 101.
21. Housted 1994, 107.
22. Lisse 1985, 102; Housted 1994, 45.
23. DS 11, xxiii-xxiv; Lisse 1985, 99; Housted 1994, 88-89; Jørgensen 2001, 115; Holmberg 2002, 36-37.
24. Skautrup 1944, 87.
25. Grinder-Hansen 2002, 12-13.
26. Saxo 16.4.9.
27. Saxo 14.23.20-21. Han er i øvrigt højst sandsynligt identisk med den *Gvenmarr Ketilsson*, der ifølge Knytlingesagaen var styrmand på kong Valdemars skib på just dette togt (Lisse 1985, 100).
28. Saxo 14.44.9.
29. Slaget omtales også, i øvrigt som den første egentlige vendiske træfning på dansk jord, kort hos Saxo (10.22.2-3).
30. Nielsen 2000, 82.
31. Skaarup 2000, 70; Grinder-Hansen 2002, 12.
32. Saxo 12.4.1.
33. Saxo 12.1.1-12.2.3.
34. Saxo 13.5.10.
35. Saxo 14.5.1.
36. Saxo 14.6.1.
37. Saxo 14.6.2.
38. Saxo 14.15.1.
39. Saxo 14.21.4. Boeslunde var i jernalder og vikingetid et regionalt center for handel og produktion af smykker og andre luksusvarer; venderne kendte dermed rimeligvis stedet i handelssammenhæng (Nielsen 2000, 74).
40. Saxo 14.15.1-4.
41. Saxo 14.15.6.
42. Saxo 14.17.8.
43. DD/DRB 1. rk II nr. 189.
44. SM II, 180.
45. Helmold von Bosau, kap. 109.
46. Helmold von Bosau. Skaarup 2000, 70.
47. *Ebonis vita Ottonis* III, 2 og 12. Grinder-Hansen 2002, 13.
48. Poulsen 2001, 102-103; Wille-Jørgensen 2014, 200. Ved Hominde er en vikingetidig pælespærring blevet kraftigt udbygget omkring 1140.
49. Etting 2000, 22-24.
50. Skaarup 2002.
51. Poulsen 2001, 97-101.
52. Jakobsen & Dam 2009; Jakobsen 2013.
53. Jakobsen 2015a.
54. Nyberg 1997, 53-82 (citater 64).
55. Pedersen 2000, 50 og 54.
56. Saxo 14.20.1.
57. Saxo 14.22.1.
58. Saxo 14.22.2.
59. Saxo 14.22.3.
60. Etting 2000, 22; Grinder-Hansen 2002, 13.
61. Saxo 14.22.4-6.
62. Saxo 14.1.6.
63. Saxo 14.1.6.
64. Villads Jensen 2000, 10.
65. Bysted 2000, 16-17.
66. PoUB I nr. 32. Bysted 2000, 17.
67. Saxo 14.3.5-6.
68. Saxo 14.3.6-8.
69. Lind & al. 2004, 61; Villads Jensen 2005, 68-69.
70. Saxo 14.5.1.
71. F.eks. Saxo 14.20.1 (Masnedø), 14.25.7 (Masnedø), 14.44.7 (Møn), 14.45.1 (Masnedø) og 15.6.1 (Grønsund). Også Falster (15.1.2), Lolland (14.45.1) og Falsterbo i Skåne (14.23.3-4) nævnes i sjældnere tilfælde som udgangspunkt.
72. Saxo 10.9.3.

73. Wille-Jørgensen 2002, 68; Wille-Jørgensen 2014, 200.
74. Klein 1923, 6. Det er også først fra denne tid, at Vordingborgs nuværende kirke, indviet til Vor Frue, opførtes nede i 'lavbyen' (Smidt 1923, 194-195).
75. Klein 1923, 10-11.
76. Villads Jensen 2005, 92.
77. Lind & al. 2004, 72-82; Villads Jensen 2005, 93-94. Det har været diskuteret blandt forskerne, om begivenheden fandt sted i 1168, 1169 eller 1170, men det førstnævnte årstal synes mest troligt (Lind & al. 2004, 77).
78. Saxo 14.23.2.
79. Saxo 14.43.5.
80. Saxo 14.34.4-5.
81. Saxo 15.6.3-9. Wille-Jørgensen 2002, 68-69.
82. Skaarup 2000, 71; Wille-Jørgensen 2002, 67-68; Lind & al. 2004, 89-91; Wille-Jørgensen 2014, 202.
83. DD/DRB 1 III nr. 202. I DD/DRB er brevet dateret til ca. 1194.
84. Villads Jensen 2005, 110.
85. Wille-Jørgensen 2014, 204 og 209; Sass Jensen 2016.
86. DD/DRB 1 IV nr. 260; 1 V nr. 8, 51, 164, 200; 1 VI nr. 79, 106, 107, 113, 120, 121, 167; 1 VII nr. 24, 42 og 71.
87. Wille-Jørgensen 2014, 203.
88. Villads Jensen 2005, 141-142.
89. Selch Jensen 2000, 85-87.
90. DD/DRB 1 VII nr. 9.
91. Villads Jensen 2005, 195-196.
92. Bagge 1998, 33-34; Selch Jensen 2000, 89-90.
93. DOPD 1253.
94. DOPD 1254 8/9.
95. DK:PA, 197-201.
96. Jakobsen 2015b, 48-51.
97. Jakobsen 2015b, 55-57.
98. Lind & al. 2004, 300-301.
99. Villads Jensen 2005, 197.